

BETHLEN GABOR HÍRSZERZŐ ÉS ELHÁRÍTÓ SZOLGÁLATA

NAGY LÁSZLÓ

A hírszerzés és elhárítás általános helyzete Európában a XVII. század elején

A XVII. század első felét Európában a nagy gazdasági, társadalmi és katonai változások jellemezték. Ezek a változások természetesen alapvetően befolyásolták a hadügy fejlődését is. A hadseregek összetétele, fegyverzete, felszerelése, fegyvernemi megoszlása, stratégiája és taktikája elválaszthatatlan az ipari termelés fejlettségi fokától, a társadalmi viszonyoktól, az egyes országok kül- és belpolitikájától. A korszak főbb problémái a hadszervezet és hadkiegészítés, a fegyverzet, a felszerelés és erődítés, valamint a stratégia és taktika fejlődése terén hatottak ki a hadügy alakulására.

A stratégia fejlődése a tudományosságra, módszerességre törekvő, a lehetőségeket gondosan figyelembe vevő hadvezetés megjelenésével nagy léptekkel haladt előre. Az elméleti és gyakorlati hadtudományt olyan kiváló hadvezérek gazdagították, mint Orániai Móric, Gusztáv Adolf, Cromwell Olivér, vagy Habsburg viszonylatban Basta, Wallenstein, Tilly. A harcászat pedig — mindenekelőtt a fegyverzet fejlődése eredményeként — a négyszögoszlopok harcából átfejlődött vonal-harcászattá.¹

A stratégia fejlődésének elengedhetetlen előfeltétele és velejárója volt a hírszerzés és elhárítás fejlődése. Az óriási költséggel fenntartott hadseregek (a hadikiadások nemegyszer az állami jövedelem 70—80 százalékát tették ki) harcba vitele, kockáztatása parancsoló szükségyszerűséggel vetette fel az ellenség katonai potenciáljának felderítését, valamint a saját katonai erőviszonyok lehetőség szerinti eltitkolását. Ez a feladat egyfelől az államok — pontosabban az abszolút uralkodók — diplomáciai és kereskedelmi hálózatára hárult, másfelől a katonai hírszerzésre és elhárításra.

A történettudomány részletekbe menő kutatásai már megállapították, hogy az európai diplomácia keletkezésénél az ellenfél folytonos

¹ Lásd erről bővebben: Az egyetemes és a magyar hadművészet története. I/1. k. Budapest, 1959., 275—320. o.

lebecsülésének és a saját akció túlbecsülésének momentumai állottak középpontban, s ezeknek befolyása a politika és a háborúk mechanizmusára a XVII. században sem csökkent. A korszak diplomáciai akciói általában az ellenfél és a szövetségesek életkörülményeinek és lehetőségeinek pontos ismerete nélkül zajlottak le. A diplomatáknak és politikusoknak még nem állottak rendelkezésükre etnográfiai, statisztikai adatok, nem állt módjukban az államviszonyok jogi és gazdasági mérlegelése, a társadalom szerkezetének, osztályainak kellő ismerete. Számtalanszor megesett, hogy két állam katonai szerződést kötött egymással közös akcióra anélkül, hogy diplomatáik valaha is látták volna egymás területét. Nagyon sok esetben az államok vezetői legfeljebb egy-egy kereskedő, világutazó, vagy kalandor ügynök szakszerűtlen, sőt sokszor egyenesen légből kapott, vagy éppen tudatosan dezinformatív adataira támaszkodtak.

A XVII. század történetét tanulmányozva azt tapasztalhatjuk, hogy a politikai és katonai vezetők a szükséges ismeretek hiánya miatt általában gyakran lemondanak régi tervükről és csodálatos könnyedséggel keresnek új célokat és azokhoz vezető expedieneket. A korszak egyik nagy hadvezérének, Wallensteinnek a leveleiben például napról napra új politikai és katonai tervekkel találkozunk, aminek egyik alapja az erőviszonyok pontatlan ismerete és felmérése volt. Ennek hiányában azután meglehetősen gyakoriak voltak az előkészület nélküli hirtelen cselekedetek, elhamarkodott katonai akciók.

A pontatlan ismeretanyagból származó negatív hatások kiküszöbölésére irányuló törekvés a hírszerző szolgálat fejlesztésére ösztönözték a korszak uralkodóit és hadvezéreit. Az ellenségként vagy szövetségként számba jöhető államok politikai és katonai terveinek, erőviszonyainak és lehetőségeinek megismeréséről — illetve a megismerésre való törekvésről — nem mondhattak le, ha nem akartak készületlenül állni a háborúktól terhes légkörű Európában. Az információszerezés legkézenfekvőbb eszközei a diplomaták voltak, akik a legtöbb esetben katonai ismeretekkel rendelkező egyénekből kerültek ki, s feladatuk elsősorban katonai jellegű hírek megszerzése volt.

A diplomáciai testület mellett a katonai hírszerzés legnagyobb és leghatékonyabb szervezete az *egyház* volt. A harmadik nagy hírszerző hálózatot pedig a *kereskedők* alkották, akik szinte egész Európát bebarangolták és útjaikon sok bizalmas értesülés birtokába jutottak. Mindenekelőtt olyan gazdasági jellegű katonai titkokhoz, mint a katonaság részéről történő, a szokásosnál nagyobb élelem- és lótápfelvásárlás és tárolás, nagyobb fegyverzet és felszerelés rendelés a különböző fegyvergyártó céhek¹nél stb. Ezek az értesülések általában háborús készülődésekre utaltak. A városi polgároknak közvetlen létérdeke fűződött a pontos helyzetismerethez, ezért pénzt és fáradságot nem kímélve igyekeztek minél többet és pontosabbat megtudni a készülő eseményekről és azok várható kimeneteléről. A városok — mindenekelőtt a kereskedő városok — egészen távoli vidékekről is rendszeresen gyűjtötték a katonai természetű híreket és értesüléseket. Ezeket — amennyiben az abszolút uralkodó és a polgárság között megfe-

elő volt a kapcsolat — saját uralkodójuk rendelkezésére is bocsátot-
ták.

A XVII. század első felében kiváló hírszerzési forrás volt a *vallási és politikai menekültek* rétege is. A kiéleződött felekezeti viszonyok között — amelyek természetesen politikai ellentéteket takartak — a különböző társadalmi osztályok tagjai közül nagyon sokan hagyták el hazájukat és álltak a befogadó ország szolgálatába.

A katonai hírszerzés eszközeit képezték természetesen azok a kisebb-nagyobb *katonai felderítő egységek* is, amelyek háborúk folyamán mélyen behatoltak az ellenséges hátsószögbe s ott portyázásokat, harc-felderítéseket végeztek, „nyelveket” fogtak az ellenség katonái — lehetőleg tisztjei — közül, akiket azután kivallattak. Miután ekkor még összefüggő arcvonalak nem léteztek, ilyen felderítő egységek be-törése a hátsószögbe viszonylagosan könnyű feladatnak számított. Elő-feltétele a földrajzi helyismeret és a mozgékony-ság volt, ezért ilyen jellegű eredményes katonai hírszerzést és felderítést többnyire csak könnyűlovas, portyázó egységekkel bőven rendelkező hadseregek tud-tak végezni.²

A *katonai elhárítás* alapja mindenekelőtt a legszigorúbb *titkosságra* való törekvés volt. A legfelsőbb politikai és katonai hatalmat gya-korló egyeduralkodók azon fáradoztak, hogy terveiket, szándékaikat lehetőleg a legkevesebben ismerjék. *Csakis olyanok, akiknek a közre-működése elengedhetetlenül szükséges azok végrehajtásában, s akik személyesen is érdekeltek voltak a tervek sikeres megvalósulásában.* A titkosan ülésező kabinetek, az ott részt vevők szigorú megváloga-tása, a titoktartást megsértők szigorú felelősségre vonása — nem egy-szer tekintet nélkül azok magas társadalmi rangjára — mind az elhár-ítás hatékonyságának emelését célozta. A katonai titkokat tudók kö-rének leszűkítése néha olyan szigorú méreteket öltött, hogy a tervek és erőviszonyok pontos ismeretével csupán az uralkodó vagy a főhad-vezér rendelkezett.

Az elhárítás céljait szolgálta a legmagasabb beosztású tisztektől a közkatonáig terjedő *szigorú tilalom az ellenséggel való szóváltásra és bármiféle érintkezésre.* Ilyen gyanú felmerülése esetén a legtöbbször fejvesztéssel (s ha volt, egyben vagyonek Kobzással) büntették az illető személyeket. A nyilvánosan végrehajtott, kínzásokkal kombinált meg-szégyenítő kivégzések elrettentő példaként kívántak szolgálni min-denki számára, hogy meggondolja a birtokába jutott titkok kifecse-gését. Ennek megakadályozását szolgálta több hadseregben a nők és borárosok kitiltása a katonai táborokból. Volt olyan hadsereg, ahol a táborban talált kétes nőszemélyt zsákba varrva vízbe kellett vetni.³

Az elhárítás keretébe tartozott a *fontos személyek és objektumok*

² Ilyen egységek hiánya miatt panaszkodik számos levelében a két híres császári hadvezér, Basta és Wallenstein is. Ezért a császári sereg felderítése ebben az időszakban mindig gyenge volt és gyakran érte meglepetésszerű támadás a Habsburg-haderőt.

³ Mint pl. a magyar hadseregeknél a XV—XVII. században. E szigorú rendelkezés-nek pozitív hatása volt a magyar seregek egészségügyi állapotára is. Az ellenséggel szem-ben magatartásra l. többek között „Hadi szabályzat a lovasság és a gyalogos hajdúk szá-mára” 19., 20. és II/8. pontok. (Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához, Budapest, 1955., 190—191. o.)

védelme is. Az uralkodók és a jelentős katonai személyek védelmére válogatott egyénekből álló, anyagilag magasabban dotált testőrséget szerveztek. A megkülönböztető egyenruhával ellátott — vagy néha áruhás — testőrök feladata nemcsak a merényletek megakadályozása volt, hanem az is, hogy meggátolják a katonai titkokat tudó fontos személyek elrablását.

A katonai objektum-védelem várak, fegyverraktárak és táborok biztosítására terjedt ki. Külön bizalmi emberek voltak a várak kapuőrzői, akiknek meg kellett rostálni a ki- és bemenőket. A fegyverraktárak őrsége csakis az arra illetékeseket engedhette az objektum közelébe. Ezt személyes ismeretség, illetve jelszó útján biztosították. A táborhelyeket több vonalban felállított őrség védte nemcsak a meglepetésszerű támadástól, hanem illetéktelen egyének behatolásától is. A gyanúba került személyeket olyan börszalmas kínvallatás alá vetették, amelynek folyamán még az ártatlan is beismert minden ellene emelt vádat, csakhogy abbahagyják a vallatást. Ezután barbár módon kivégezték a kémeket — de sokszor a csak kémkedés gyanújába esett ártatlant is.⁴

A katonai elhárítás a testőr- és udvari tisztekre, továbbá a hadbírákra és azok embereire hárult. A testőrségbe olyan tisztak kerültek, akik általában személyileg is lekötöleztetjéi voltak az uralkodónak, s így számítani lehetett hűségükre és szorgoskodásukra a kémek felderítésében és elhárításában. Az ilyen eredményeket általában nagy birtok- vagy pénzadományokkal jutalmazták.

A megszerzett hírek továbbítása szóban, írásban, illetve bizonyos ősi jeltávközlő rendszer útján történt. A szóbeli hirtovábbítás előnye a levéllel szemben a leleplezés kisebb veszélye volt, hátránya viszont az, hogy vagy csak rövidebb üzenetet lehetett így továbbítani, vagy pedig a hír küldőjének magának kellett útra kelnie. A levélben továbbított hírek felfedését részleges vagy teljes *titkosírás* használatával igyekeztek kiküszöbölni. Híradásban használták az ősi jeladás láncolatát is. Ezzel azonban csak rövidebb híreket lehetett továbbítani.⁵

Vázlatosan áttekintve ilyen volt a katonai hírszerzés és elhárítás, valamint a hírközlés általános képe a XVII. század első felében Európában. A hadügy, ezen belül a stratégia fejlődése maga után vonta a hadművészetnek tudományosabb alapokra való helyeződését, ami magasabb szakmai követelményeket támasztott a hírszerzőkkel szemben is. A képzett hírszerzők többre kerültek, s emiatt a hadi kiadások egyre jelentősebb részét fordították katonai hírszerzésre. Természetesen a felmerülő nehézségeket nem egyforma sikerrel tudták leküzdeni a különböző európai államokban. A siker mértéke alapvetően a

⁴ Ilyen procedúra részletes leírását lásd többek között *Ballagi A.*: Wallenstein horvát karabélyosai, Budapest, 1882., 236–241. o.

⁵ „A tábori telegrafálás egy nemere is akadunk — írja *Bárczai Oszkár* —, melynek rendszere úgy látszik Polybiuséra vezethető vissza. Meyner azt mondja róla, hogy John Smith találta fel és alkalmazta 1601-ben Magyarországon azért, hogy a törököktől körülvevő várakkal kívülről correspondálni lehessen. E célra fátylák szolgáltak s egy alphabetum volt kieszelve.” (A hadügy fejlődésének története II. k. Budapest, 1895., 591. o.)

hírszerzés és elhárítás szervezettségétől, a ráfordított összeg nagyságától, valamint a katonai és politikai vezetők tehetségétől függött, de sokszor befolyásolta azt a véletlen is.

A hírszerzés és elhárítás jelentősége Bethlen háborúinak kimenetelében

A hírszerzés és elhárítás sikeressége mindenkor befolyásolta és befolyásolja minden hadsereg eredményeit, de fokozott jelentősége van olyan államok esetében, amelyek a kitűzött feladatok végrehajtásához elégtelen, csekély katonai erőforrással rendelkeznek. Az ilyen államok számára *létszükséglet* az ellenség szándékainak és erőforrásainak lehető legpontosabb ismerete, valamint saját haditerveinek és hadipotenciáljának legszigorúbb titokban tartása. E kategóriába tartozott Bethlen Gábor erdélyi fejedelemsége is, s ezért törvényszerű, hogy a fejedelemnek mindent el kellett követnie, hogy saját hírszerzése és elhárítása a lehető legeredményesebb legyen.

A korabeli erőviszonyokat illetően pontos demográfiai adatok nem állanak rendelkezésünkre, de a történetírás meglehetősen egybehangzó adatai szerint a török birodalom lakossága ekkor mintegy 30 millió volt, a Habsburg örökös tartományoké a királyi Magyarország területével együtt kb. 6 millió, az erdélyi fejedelemségé pedig ugyanakkor alig haladta meg a 600 000 főt. Az állami adóbevételek terén Bethlen jövedelme a fejedelem minden gazdasági erőfeszítése, ügyeskedése nyomán sem nőtt félmillió forint fölé. Ez az összeg pedig csak arra volt elegendő, hogy a fejedelem azon 1000—4000 fő között váltakozó állandó zsoldos udvari katonaságot, mintegy 3000 főnyi erdélyi végvári katonaságot, továbbá néhány hónapos időszakokra kb. 10 000 főnyi mezei zsoldoskatonaságot tartson. (10 000 katona egy évi tartása egymaga felemésztett közel 500 000 forintot!) Ilyen körülmények között Bethlen ugyancsak rá volt szorulva a kevésbé megbízható, gyenge harcértékű kontingensekre (főúri bandériumok, nemesi felkelés, vármegyék katonasága stb.) és a félfeudális jellegű hadseregelemekre (székelyek, hajdúk). Hadseregé még így sem haladta meg sohasem a 20 000 főt, s ennek nyugat-európai értelemben modernnek tekinthető hányada nem volt nagyobb a sereg egynegyed részénél, s legfeljebb fele tekinthető közepes harcértékűnek.⁶ Ha mindehhez számításba vesszük azt a körülményt, hogy a vele szemben álló Habsburg szövetségi blokk időnként közel 100 000 főnyi, elsőrendű harcértékű sereggel rendelkezett, s egyes szövetségeseinek hadereje is általában 30 000 főn felüli elsőrendű harcértékű harcosból állott⁷, azonnal megláthatjuk, hogy mennyire létszükséglet volt Bethlen számára az ellenség szándékainak és erőviszonyainak nagyon pontos ismerete és

⁶ A fejedelmi jövedelemre, valamint a hadsereg anyagi szükségletére vonatkozó adatok és számítások legújabb munkámban találhatóak: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Budapest, 1972.

⁷ L. ezzel kapcsolatban az angol királyi levéltárban található létszámkimutatást. Magyarul kiadta dr. Marczali H.: Regesták a külföldi levéltárakból, Budapest, 1882., 146—147. o.

saját terveinek és erőviszonyainak a legszigorúbb titokban tartása. Nem esünk túlzásba, ha azt állítjuk: talán a harmincéves háborúban részt vevő hatalmak egyike sem volt oly mértékben rászorulva a hírszerzésre és elhárításra, mint Bethlen Gábor Erdélyre.

Az erdélyi fejedelemség mellett természetesen a XVI. század eleje óta szinte állandó hadszíntérré vált királyi Magyarország területe is erősen rá volt utalva a hírszerzésre. A bécsi kormánysszervek azonban egyes átmeneti időszakok kivételével nem tekintették elsőrendű fontosságúnak a magyarországi hadszíntér eseményeit, s ezért az egyes várkapitányok, főurak, vármegyék és városok kénytelenek voltak kiépíteni saját hírszerző hálózatukat. Bethlen Habsburg-ellenes háborúi idején — 1619-től kezdve — a hálózat döntő része a fejedelemnek dolgozott. *Ily módon az erdélyi fejedelmi központi hírszerző és elhárító szolgálat, kibővülve a magyarországi területi hírszerző láncsal, rendkívül hatékony hírszolgálatot biztosított a fejedelem részére.* Alapvetően tehát a történelmi szükségszerűség teremtette meg azt a hírszerző és elhárító szolgálatot, amely nélkül Bethlen nem tudta volna katonai eredményeit elérni, s amely nélkül csekély katonai erőforrásaival nem válhatott volna a harmincéves háború számottevő katonai, politikai tényezőjévé.⁸

Bethlen Gábor katonai hírszerző és elhárító szolgálatának szervezete

Bethlen hírszerző és elhárító szolgálatának tengelyét, legfontosabb részét az erdélyi fejedelmi hírszerző és elhárító szolgálat alkotta. Ennek egyes elemeit a fejedelem trónra lépésekor elődeitől készen kapta, de az alapokat nagymértékben tovább fejlesztette már uralkodása első éveiben is.

Az erdélyi fejedelmi hírszerző szolgálat mindenekelőtt a konstantinápolyi, a bécsi, majd később a prágai, a londoni, a hágai állandó és időnkénti diplomáciai szolgálatból; a kulcsfontosságú várak hírszerzőiből, a felderítő katonai portyázó egységekből; s az alkalmakkénti fejedelmi megbízottakból állott.

Bethlen *Konstantinápolyban* állandóan tartott követeket, akiket bizonyos idő után felváltott. Emellett nagyobb horderejű ügyek intézésére — főként az egyes a hadjáratok előtt — rendkívüli meghatalmazottakat, úgynevezett főköveteket küldött a török fővárosba. Eze-

⁸ Bethlen Gábor hadseregének harcoértékéről, s ezen keresztül a harmincéves háborúban betöltött szerepéről meglehetősen ellentétes értékelések olvashatók mind a külföldi, mind a magyar hadtörténeti irodalomban. *Gindely* pl. fegyvelmezetlen, rossz fegyverzetű és kilépzetlen hordának nevezi Bethlennek a csehek megsegítésére küldött katonáit, akik pedig a hadsereg elit részét alkották. Általában a korabeli külföldi szemlélők lenézéssel nyilatkoztak Bethlen lovas seregéről, amelyben harminc ember közül jó, ha egynék volt lőfegyvere, az is csak pisztoly. (L. *Gindely*: *Geschichte des dreissigjährigen Kriege*. III. k. 122. o.; *Szekfű Gy.*: Bethlen Gábor, Budapest, 1929., 190. o.) — Ugyanakkor a felszabadulás utáni magyar irodalomban olyan véleményeket találunk, hogy Bethlen „kezében volt Európa egyik legnagyobb és legpontosabban fizetett hadserege...” (Wittman T.: Bethlen Gábor, Budapest, 1952., 45. o.) Vagy: „Bethlen hadserege a korabeli Európa egyik legnagyobb, legütőképesebb hadserege volt, mely sok fényes győzelmet aratott a császári hadsereg felett.” (Hadtörténelmi Közlemények. 1954. I. sz. 235–236. o.) A két vélet között az igazság valahol a középúton rejlik. Lásd erről bővebben idézett munkámban (Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban), 181–197. o.

ket — elindulásuk előtt — bőséges utasításokkal látta el, és azután is állandó érintkezésben volt velük. A követek feladata az erdélyi adóügyek és katonai segélykérések szorgalmazása mellett a katonai hírszerzés volt. A szükséges híreket részben a török divánpasák és tolmácsok megvesztegetésén — a konstantinápolyi császári követek szolgálóinak lepénzelésén keresztül, részben pedig a török fővárosban akkreditált Habsburg-ellenes nyugat-európai hatalmak követei révén szerezték meg. Hírszerzésük tárgya mindenekelőtt a fő ellenség, a Habsburg—pápai blokk katonai erejének, terveinek felderítése volt, de éber szemmel tartották a „szövetséges” törökök katonai megmozdulásait is, hiszen Bethlen erről az oldalról sem érezhette magát teljes biztonságban. A jól kiépített diplomáciai szervezet azt eredményezte, hogy a konstantinápolyi erdélyi követség a fejedelem egyik fő hírforrásává vált.⁹

A Habsburg császári udvarban Bethlen nem tartott állandó követséget, mert az uralkodása első pillanatától fennálló ellenséges viszony nem adott lehetőséget ilyen felállítására. Alkalmi követeket viszont meglehetősen gyakran — átlagban két évenként — küldött a császárvárosba. Ezek több hónapon keresztül ott tartózkodtak, s a vitás diplomáciai ügyek intézése, a béketárgyalások és fegyverszüneti egyezkedések vitele mellett mindent elkövettek katonai természetű hírek szerzésére is. Eszközük a szokásos vesztegetés volt. Mivel azonban állandóan szem előtt tartották őket, kevesebb eredményt tudtak elérni, mint a konstantinápolyi követek.¹⁰

Bethlen alkalmi diplomáciai megbízottakat küldött a szomszédos két román fejedelemségbe, ezenkívül Lengyelországba, a tatár kán udvarába, az 1618-as cseh felkelés kirobbanásától kezdve pedig Prágába, majd Hágába, Londonba és Velencébe is. Rajtuk kívül értékes katonai híreket hoztak a Nürnbergben és Heidelbergben tanuló erdélyi diákok is, akik közül számosan a fejedelem költségén, ösztöndíján tanultak, s ennek következtében külön is hűségre és bizalmi szolgálatokra voltak kötelezve az uralkodónak.¹¹

A felsorolt diplomáciai lánc a távoli hírszerzés eszköze volt, s működését lényegében szinte *legálisan* végezte. Az „illegális” munkát titkos küldöttek, vagy általuk felfogadott ügynökök, magyar származású török íródeákok végezték. Bethlen trónra lépése előtt maga is

9 Bethlen portai követségének diplomáciai és hírszerző tevékenységére bőséges, részletes adatok és leírások találhatók a Mikó Imre által kiadott Erdélyi Történelmi Adatok (továbbiakban — ETA.) I—III. kötetében. Itt követjelentések, naplók és Bethlen követutasításai egyaránt megtalálhatók. Nevezetesebb követek, akiknek jelentései és feljegyzései fokozott figyelmet érdemelnek: Toldalagi Mihály, Balassa Ferenc, Rimai János, Mikó Ferenc, Borsos Tamás. Értékes adatok találhatók még a Török-magyarokori államokmánytár I—II. kötetében is.

10 1613 novemberében Sarmasági Zsigmondot, Kassai Istvánt és Benkner Jánost, 1614 januárjában Kornis Zsigmondot, 1615 februárjában Péchy Simont, Sarmasági Zsigmondot, Balassa Ferencet és Borsos Tamást, 1621 elején Forgách Zsigmondot, Jakusith Pált, Pócsi Simont, októberben Thurzó Imrét, 1623 novemberében Kamuthy Farkast és Kassai Istvánt, 1624-ben Kovasóczy Istvánt és Mikó Ferencet, 1626 novemberében Mikó Ferencet és Lónyai Zsigmondot küldte a császárvárosba követekként.

11 1619 szeptemberében Vinnai Kristófot a lengyel királyhoz, Markó vajdát és Huszár Istvánt Prágába, október végén Erdődi Kristófot és Kassai Istvánt ugyanoda, 1620 áprilisában Thurzó Imrét szintén oda, 1625-ben Rákóczi Györgyöt, Károlyi Mihályt, Mikó Ferencet Brandenburgba, 1626 elején testőrpáncsnokát, Quadt kapitányt a dán, a svéd, az angol királyi udvarokba küldte diplomáciai és felderítői céllal.

többször volt török földön emigrációban. Ez idő alatt nagyon jó bizalmas személyi kapcsolatokat épített ki több befolyásos pasával. Uralkodása idején ezektől több ízben kapott bizalmas értesítést még török szándékokról is. Az ilyen pasák és tolmácsok ellenszolgáltatásként — az időnként kapott „ajándékokon” túl — Bethlen közbenjárását kérték előmenetelükhöz, amit a fejedelem egyre növekvő tekintélye eredményeként legtöbbször sikeresen teljesíteni is tudott. Szinte szervesen beilleszkedve a török diplomáciai és politikai életbe Bethlen rajta tudta tartani a kezét a török birodalomba mindenfelől érkező híreken. Mindez természetesen jelentős pénzbe került, de *Bethlen nem szánta az anyagi áldozatokat a hírszerzés céljaira*.¹²

A közeli hírszerzés a fontosabb várak hírszerző szolgálatára, a háborús, zavaros időben pedig a nyílt csapatfelderítésre hárult. A fejedelem állandó hírszerzői közé tartozott a *karánsebesi*, a *borosjenői*, a *váradi*, a *kövári* és a *huszti* várkapitány. E hírhálózatba szervesen illeszkedett be a székely főkapitányok — továbbá a szász városok — és Debrecen kereskedőitől beérkező hírszerzőanyag. Csapatfelderítést az erdélyi határ mentén elhelyezett alakulatok kikülönített osztagai végezték.¹³

Egyes esetekben Bethlen még egy-egy fontosabb személy állandó kémlelésére és szemmel tartására is küldött hírszerzőket. Így például 1619 őszén a Lengyelországba menekült Homonnai Györgyöt a legszorosabb figyelés alatt tartotta. Hírszerzői még azt is számon tartották, hogy „mely nap hány tál étket visznek asztalára”.¹⁴

Az erdélyi fejedelmi hírszerző hálózat természetesen úgy bővült, ahogyan 1619 után nőtt a Bethlen fennhatósága alá tartozó terület, s ahogyan tágult harccselekményeinek akciórádiusza. Előbb az akkor Felső-Magyarországnak, majd az Alsó-Magyarországnak nevezett terület került uralma alá, nemsokára pedig a Dunántúl is. E három országrészt egyesítő Habsburg-Magyarország területén az erdélyitől sok tekintetben eltérő politikai viszonyokat, és ennek nyomán eltérő hírszerző hálózatot talált a fejedelem. A királyi Magyarországon ugyanis az idegen Habsburg-uralkodó és a központi kormányzatok nem voltak jelen, hanem Bécsből és a pozsonyi, valamint a szepesi királyi kamarákból irányították az ország ügyeit. A Habsburg katonai hírszerzés elsősorban birodalmi célközpontú volt, nem sok kapcsolatot tartott Magyarország lakosságával. Így a török támadásoknak, északon pedig a lengyel beütéseknek kitett országban a lakosoknak saját biztonságuk érdekében magának kellett gondoskodni a hírszerzésről.

A királyi Magyarország legerősebb hírszerző szervezete — az ország társadalmi viszonyainak megfelelően — a főurak kezében volt. Egy-egy főúr birtoka több vármegye területére kiterjedt. A főurak-

12 Erre bőven találunk adatokat az ETA I–III. kötetekben és a Török-magyarokori államokmánytárban.

13 L. ezzel kapcsolatban *Bethlen Gábor* leveleit Rhédey Ferenc váradi kapitányhoz (Szüligyi S.: *Bethlen Gábor* fejedelem kiadatlan politikai levelei [továbbiakban — *Bethlen* pol. levelei], Budapest, 1879.), vagy pl. *Kamuthy Balázs* 1616. november 19-i jelentését Bethlenhez. *Történelmi Tár* (továbbiakban — *TT.*), 1879. évf. 236. o., vagy *Bethlen* 1618. november 11-i levelét Vargyai Dániel Mihály székely vicekapitányhoz, amelyben megdicséri: „Az jól cselekedé, hogy hírrel tárt bennünket és az havasok alá is vigyázókat szállított.” (TT. 1885. évf. 356. o.)

14 L. *Bethlen* pol. levelei, 146. o.

nak sokszor több olyan magánvára volt, amelyekben sok száz főnyi magánkatonaságot tartottak. Mindez megkövetelte — különösen a határszéeli birtokos főuraknál — az intenzív, aktív katonai hírszerző szolgálat fenntartását. A határ menti főurak hírszerzői gazdasági, rokoni kapcsolatok és érdekeltségek révén mélyen beépültek Lengyelországba, Sziléziába, Morvaországba, Ausztriába, Stájerországba és Krajnába is. A sok ügynök, hírszerző — familiáris vagy külön fizetett szolgáló — kereskedő, mesterember révén meglehetősen gazdag híryanaggal rendelkeztek a szomszédos országok politikai és katonai viszonyairól, hadipotenciáljáról és a katonai terveiről. E főúri hírszerző láncolatból 1619 után Bethlent szolgálta a Rákóczi, a Thurzó, a Révay, az Illésházy és a Batthyány családok hírszerző szolgálata.¹⁵

A királyi Magyarország városai — mindenekelőtt a külkereskedelmet folytató határmenti városok — ugyancsak széles körű hírszerző szolgálattal rendelkeztek. Így többek között Eperjes, Bártfa, Késmárk, Lőcse, Nagyszombat, Pozsony, Sopron. E városok állandó fizetett ágenseket tartottak a különböző nyugat-európai városokban. Ezek rendszeres jelentésekkel látták el az egyes városok magisztrátusát nemcsak az árak, piaci lehetőségek alakulásáról, hanem a katonai mozgólódásokról is. A külföldön élő fizetett ágensek mellett híreket hoztak a városokra menő polgárok is. Mindezeket a híreket a városi tanács gyűjtötte össze. A közérdekű értesítéseket a különböző városok kicserélték egymással. Bethlen előnyomulása után a híreket a fejedelem — majd „választott magyar király” — rendelkezésére bocsátották.¹⁶

A királyi Magyarország rendi hírszerző szervezetében a vármegyék szervezete volt a leggyengébb. A főuraktól függő megyei nemesség nem sokat áldozott ilyen célokra, s éppen ezért nagyon sokszor váratlanul is érte az események kedvezőtlen alakulása. Tájékozatlansága miatt jó táptalajul szolgált a különböző rémhírek, téves értesülések terjesztésére.¹⁷

A magyarországi egyházi hírszerző szolgálat katolikus része megmaradt Bethlen győzelme után is a Habsburg oldalon. Működési körük általában a Bethlenhez csak kényszerből csatlakozott főurak környezete volt. A protestáns prédikátorok és külföldön tanuló teológusok ugyanakkor nemcsak fő ideológusai lettek Bethlen háborúinak, hanem egyben a fejedelem értékes hírszerzői is. Nemzetközi kap-

15 A Bethlennel szövetséges főurak hírszerző szolgálatáról értékes adatok találhatóak többek között: Pozsony, Szlovák Központi Levéltár, Révay cs. corresp. 1621—1629., Országos Levéltár (Budapest) Arch. Rákóczi de Felső Vadász, továbbá Batthyány csal. lt. missillisek; *Eckhardt S.*: Rimay János összes művei, Budapest, 1955., 351—357. o.; Magyar Történelmi Társ (továbbiakban — MTT.) XXVII. k. 28., 87., 90., 91., 93., 96. o.; TT. 1894. évf. 131., 473., 675—676. o.

16 A városok hírszerző szolgálatára értékes adatok találhatóak Bártfa, Eperjes, Kassa és Nagyszombat levéltáraiban.

17 *Kéry Mihály* 1619. október 29-én a következőket írta Újfalusi László Sáros megyei alispánnak: „Az nemes vármegye sokat költ néha kicsin dolgokra is, holott most megmaradásunkba járt méltóbb volna azért többet költeni, holott Sáros megye határos Lengyelországgal... ilyen szép vármegyének méltó volna három és négy kémjének is lenni, a kik jönnének és mennének és az nemes vármegyének minden bizonyost hozának.” (Eperjes, Sáros vm. levéltára, Acta politica, 1619. 25. sz.)

csolataik révén ők is számos fontos értesülés birtokába juttatták a fejedelmet.

A háború folyamán a *katonai felderítés* akciórádiusza kitolódott messze nyugatra. A „csaták”-nak nevezett *harcfelderítő osztagok* — amelyek létszáma néha több száz főnyi volt — mélyen benyomultak az ellenség hátsó részébe. Lengyelországban, Sziléziában, Ausztriában több száz kilométernyi távolságban is elkalandoztak, és igyekeztek minél több hírt szerezni. Ennek módja a lakosok kikérdezése, vagy „nyelvek” fogása volt. Lehetőleg a magas rangú, sokat tudó ellenséges főtisztekre vadásztak.¹⁸ A megszerzett értesülések közül a sürgőseket külön futárral juttatták el főkapitányukhoz vagy közvetlenül Bethlenhez. A lehetőleg „próbált” tisztek által vezetett osztagok visszatérésük után összefoglaló jelentést tettek közvetlenül vagy közvetett úton a fejedelemnek.¹⁹

A hírközlés gyorsaságáról csak néhány szórványos adat áll rendelkezésünkre: a fejedelem a Prága melletti fehérhegyi, november 8-án lezajlott csatáról november 12-én délután kapta az első híradást Pozsonyban.²⁰ Rimay János portai követ 1621. február 5-én írt jelentését — Erdélyen keresztül — csak március 10-én juttatta el hozzá a posta Pozsonyba.²¹ Egyik levelében méltatlankodott is Thurzó Szaniszlónak, hogy „... felette későn járnak az hitván posták, kiknek gyorsabban való járásuk felől serio demandáltam pátensben”.²² Egy másik parancsában szabályozta a híradás módját is. Szigorúan megparancsolta, hogy a fontos levelet úgynevezett „pénzes postával küldje Thurzó a címzettnek. Visszatérvén „ugyanazon kamara postáját küldje az válasszal táborunkban utánunk, valahol akkor leszünk”.²³ A bizalmasabb hírközlésnek gyakori módja volt a szóbeli üzenetküldés. Ilyen alkalmakkor ajánló sorokat adott a futárnak, hogy a híradásnak hitele legyen.

Bethlen kiterjedt, több rétű katonai hírszerző apparátusa mellett hatékonyan működött a *katonai elhárítás szervezete* is. Az elhárítás központi (területi és tábori), illetve csapatelhárításból állott. Az elhárítás alkotóelemei közé tartozott a fontosabb objektumok és személyek védelme, a legszigorúbb titoktartás, a dezinformálás, megtévesztő hírek, álcapatmozgások és áltáborozások, ellenséges hírszerzők lepenézése és szolgálatba való átcsábítása.

Az *elhárítás központi szerve* a fejedelmi testőrség volt, továbbá a fejedelmi tisztviselő hálózat, a várkapitányok, csapatoknál a főhadbírák és megbízott embereik, egyes fontosabb objektumok őrzéséhez

18 L. Bethlen 1623. november 10-i levelét Illésházy Gáspárhoz, MTT. XXVII. k. 58. o.

19 Thurzó Imre, Bethlen alvezére 1620. november 29-én írja Czobor Erzsébetnek: „... az csatákat elbocsátottuk mindenfelé, az kik meg lássák miben vagyon az állapot” [ti. hol, milyen létszámmal és milyen tervvel van az ellenség]. Biccsei lt. Thurzó corresp. 894. sz.

20 Bethlen 1620. december 8-i levele portai követéhez (ETA. I. k. 341. o.) — Az itt közölt adat azonban téves, nyilvánvalóan tollhiba eredménye, mert más források szerint Bethlen csak 12-én kapta az első híradást.

21 Bethlen 1621. március 21-i levele portai követéhez. ETA. II. k. 384. o.

22 Bethlen 1620. március 2-i levele Thurzó Szaniszlóhoz. Bethlen pol. lev. 165. o.

23 Uo. 342—343. o.

kirendelt bizalmi elhárító tiszték és azok emberei. Ide tartoztak a tábori és helyőrségi strázsák is, amelyek működésére sok értékes adatot találunk a különböző korabeli hadiszabályzatokban és rendelkezésekben.

Így például Bethlen már az uralkodása elején, 1614 februárjában kiadott rendelkezésében szigorúan megparancsolta, hogy „*az fő emberek és minden százból az fő legények... az mi szállásunk előtt háljanak, az mint az kapitány rendeli*”.²⁴ Ezek feladata volt a személyi biztosítás, mindenekelőtt merényletek megakadályozása. Az 1616. május 20-án kiadott tábori rendelkezésében részletesen intézkedett a tábori elhárítást illetően. Megparancsolta, hogy a tábor vigyázására kiállított strázsák fejvesztés terhe alatt kötelesek őrhelyükön éberren vigyázni. Ennek végrehajtását a „fő embereknek” állandóan ellenőrizni kellett. A titoktartás biztosítása végett a fejedelem megparancsolta: „*Hírt senki táborunkban magától ne költsön és ne beszéljen, ha ki valami ellenünk való dolgot, hírt ért, avagy lát, kapitányának avagy hadnagyának tarozzék titkon feje vesztése alatt megjelenteni, azok magunknak avagy főkapitányunknak.*” A tábori elhárítás feje a kinevezett fő hadi bíró, akinek „arra is hatalom adatik, hogy ha valahol valami vétkeket érthet és hallhat táborunkban, és az közelebb való tisztviselők elhallgatnák, azoknak büntetését” is végrehajthassa.²⁵

Az 1629-ben kiadott rendtartási utasításnak is több pontja összefügg az elhárítással. Így az, amelyik elrendeli, hogy „minden hadnagy a tizedesektől minden nap megtudhassa, ki hol jár a katonákban...” Továbbá, amelyik kimondja, hogy a tiszt halálos büntetés terhe alatt ne merészeljen seregébe „*idegen csavargó legényeket*” befogadni, sőt a kapitányok a szálláskörletük közelébe ólalkodó „latrokat” — ellenséges hírszerzőket — kötelesek elfogni és kedvezés nélkül karóba vonatni. Az a katona, aki kétes nőt, „tiszátalan nőszemélyt” — akik nagyon sok esetben az ellenséges hírszerzés eszközei voltak — szállásán tart, fejét veszti. Ha pedig a kapitány vagy hadnagy az ilyen bűnösöket meg nem bünteti az előírt büntetéssel, „*maga az kapitán avagy hadnagy öletik meg érte*”. A hűtlenséget, az árulást a szabályzatok a legszigorúbb kínhalállal rendelték büntetni.²⁶

A katonai táborokba csak olyan személy léphetett be, aki tudta az aznapi titkos jelszót. Kemény János — Bethlen jelzészlőhordozója, a későbbi erdélyi fejedelem — írja naplójában, hogy 1626. szeptember 30-án a napi titkos jelszó „*fejér ló*” volt.²⁷

Az elhárítás hatékonyságát szolgálták többek között olyan rendelkezések is, amelyek megtiltották, hogy *a magyar katonák közül bárki ellenséges ország hadseregében szolgálatot vállaljon*. Bethlen 1620. május 20-án külön parancsot adott a határ menti városok vezetőinek: „... hagyjuk s parancsoljuk, az passusokra szorgalmatosan vigyáztasson, hogy senki se az magyar vitézítő népben se az német

24 Szemelvények... 212. o.

25 TT. 1885. évf. 439—440. o.

26 Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban — EOE.) VIII. k. 502—505. o.

27 Kemény János: Onéletrása és válogatott levelei, Budapest, 1959., 126. o.

gyalogságban avagy lovasban (a Bethlen szolgálatában álló német katonákról van szó!) valakivel az mi levelünk (útlevél) nem leszen”, ne mehessen külsországba. Ennek megakadályozása a saját katonasággal rendelkező határmenti városok kötelessége volt.²⁸

A katonai elhárítás bázisai elsősorban a testőrségparancsnokok, várparancsnokok, országos főkapitányok és magasabb egységparancsnokok, a fő hadi bírák és embereik voltak, de e nyílt elhárító szerveken túl meg volt a *titkos, bizalmas elhárító szervezet* is. Ennek tagjai feladataikat közvetlenül Bethlentől kapták és neki voltak kötelesek beszámolni is. Ilyen célra általában erős protestáns vallási fanatizmustól fűtött, vagy adományokkal és egyéb jutalmakkal a fejedelem személyes uralmához kötött egyéneket használt fel Bethlen. Ilyenek voltak — többek között — Csuthy Gáspár, Ormay Gáspár, Nagy Pál, Maeszkási Ferenc és mások, akiknek konkrét elhárító munkájáról a következő fejezetben részletesen foglalkozunk.

A katonai elhárítás az *objektumörzés és biztosítás* mellett a legszigorúbb *titoktartásra* és a legaktívabb *dezinformálásra* épült. Kortársai és az utókor történetírói közül Bethlent sokan a század egyik legravaszabb, legkétszínűbb emberének nevezték. Ennek az értékelésnek az oka döntő mértékben a szigorú titoktartás és megtévesztő hírközlés volt, amely alapvetően jellemezte Bethlen diplomáciáját és stratégiai tevékenységét. *A szigorú konspiráció Bethlennél oly méreteket öltött, hogy haditerveit, hadseregének pontos létszámát még a hozzá legközelebb állókkal sem közölte.* Mindenkinek csak annyit engedett tudni, amennyi szigorúan rá tartozott. Hadserege létszámának titokban tartását úgy érte el, hogy a csapatait sohasem egy oszlopban, hanem egymástól távol meneteltette, s az egyes oszlopok katonái és tisztjei egymás adatait nem ismerték. *Csak a fejedelem tudta pontosan, hány és milyen létszámú hadoszlop fölött rendelkezik valójában!* Ily módon az ellenséges hírszerzés munkáját olyanmire megnehezítette, hogy még az elkövetkező évszázadok történetírói is csak egészen bizonytalan és pontatlan létszámokat közöltek Bethlen hadseregének nagyságáról, mert a rendelkezésre álló korabeli forrásanyag is megtévesztő adatokat tartalmazott.

A dezinformálás fő jellemvonása volt Bethlen diplomáciájának is. Uralkodása alatt a törökökkel mindvégig el tudta hitetni, hogy küszöbön áll a Habsburgok nagy törökellenes támadása, jóllehet a valóságban a Habsburg uralkodók még egy fél évszázad múltán sem terveztek ilyet. Ugyanakkor a Habsburgokat a legközelebbi török támadással tartotta sakkban, noha a török hatalom a perzsa hadszíntéren elszenvedett veszteségei és belső bajai miatt egyáltalán nem gondolt támadásra. A harmincéves háború kirobbanásakor Bethlen elhitette a császári hadvezetéssel, hogy a csehek ellen akar támadni — holott éppen ellenkező cselekedetre készült. Mikor fegyverszünetet vagy békét tervezett, legnagyobb harciasságot tettett és megfordítva. A hamis hírekkel egyaránt megtévesztette ellenségeit és szövetségeseit.

²⁸ Bártfa, városi lt. 1621-es iratok.

A megtévesztést legtöbbször saját kezűleg írt levelei útján végezte, amelyeket sokszor tudatosan ellenséges kézbe juttatott. Sűrűn alkalmazta a falvakat és városokat járó, hamis híreket szóban elhintő személyek kiterjedt hálózatát is. *Elve volt, hogy a hamis híreket valami igaz, hihető mag köré kell csoportosítani.* Az álhíreket — nagy emberismerettel — olyan tálalásban ismertette meg a címzettekkel, ahogyan azok számára az a leghihetőbb volt.²⁹

Az elhárítás fontos részét alkotta a *felvilágosító, nevelőmunka* is, amely kiterjedt mind a polgári lakosságra, mind a katonákra. A fejedelem azt igyekezett tudatosítani alattvalóiban, hogy a Habsburg-ellenes háború az egész lakosság érdekeit szolgáló függetlenségi harc. Olyan küzdelem, amelyben részt kell venni „minden rendű és rangú embernek”. A haza és a vallás szabadságának visszaállítását írta zászlójára, s a fő érve az volt, hogy küzdelme „*istennek tetsző szent háború*”. A vallási és nemzeti összekötő kapcsolatra, a közös sérelmekre való hivatkozás nem is maradt hatástalan. Mindenekelőtt azért, mert a fejedelem propagandája a Habsburgoktól származó tényleges sérelmekre támaszkodott, de jelentősen esett latba az a körülmény is, hogy a protestáns prédikátorok hálózata nagy szakértelemmel, ékes-szóloán és fáradhatatlanul munkálkodott annak érdekében.

Az *eredményes tudatformáló tevékenység fölöttébb megnehezítette az ellenséges hírszerzés sikereit.* Politikailag felvilágosított, meglehetősen egységes vallási ideológiával átitatott emberek között — Magyarország lakosságának 90 százaléka ekkor protestáns volt! — nehezen lehetett sok olyan egyént találni, akik adatokat szolgáltatnak az ellenségnek. Az ellenséges hírszerzés nagyfokú bénultsága csak a csehek 1620-as veresége után oldódott fel, de Bethlen hadseregében ekkor sem sikerült hatékonyan beépülnie. Az elhárítás ugyanis itt volt a legerősebb. A politikai felvilágosító és nevelőmunkán a parancsnokok mellett a prédikátorok fáradoztak. Általában minden, 400—500 főből álló seregnek külön prédikátora volt, akik a harc folyamán is az egységénél tartózkodtak és lelkesítették a katonákat a hősi helytállásra, a fejedelem és a függetlenségi harc ügye melletti hűségre. A prédikátorok és parancsnokok munkájukhoz „*direktívákat*” személyesen a fejedelemtől kaptak, aki felismerte a tudati tényezők fontosságát és komolyan vette a nevelőmunka irányítását és ellenőrzését.³⁰

Az állandó diplomaták és alkalmi követek, a meggyőződésből vesztélyes feladatokat vállaló hírszerzők és a jól megfizetett ügynökök, a várkapitányok és elhárító tisztek, a prédikátorok és íródeákok széles hálózatának tevékenysége, e tevékenység határfoka a konkrét eredményeken mérhető le igazán. Éppen ezért tekintsük át időrendi sorrendben Bethlen hírszerző és elhárító szolgálatának működését a fejedelem uralkodása idején.

²⁹ Dezinformációs tevékenységére bőven található adatok a *Szilágyi Sándor* által kiadott Bethlen Gábor fejedelem levelezésében (két kötet 1879-ben és 1887-ben kiadva). Sikeréről részletesen a következő fejezetben.

³⁰ L. pl. az 1619-ben kiadott „*Querela Hungariae*” című röpiratot (*Szalárdy J.*: *Siralmas Magyar Krónika*, vagy 1626. augusztus 21-i kiáltványát katonáihoz (EOE. VIII. k. 354—357. o.).

Bethlen hírszerző és elhárító szolgálatának eredményei és kudarcai

A fejedelem hírszerző és elhárító szolgálatának tevékenységét, eredményeit és kudarcait történeti sorrendben az alábbi fontosabb periódusok szerint csoportosítva célszerű vizsgálat tárgyává tenni:

A védelmi harcok és a felkészülés időszaka 1613-tól 1619 nyaráig;

A cseh szövetségben vívott háború időszaka 1619—1620 végéig;

Az 1621-es visszavonulás és ellentámadás;

Az 1623-as hadjárat;

Az 1626-os hadjárat.

A *védelmi harcok és a felkészülés időszakát* vizsgálva megállapíthatjuk, hogy azt mindenekelőtt a Habsburg katonai akciók elleni védekezés, a kompromisszumokra való törekvés, a gazdasági újjáépítés és a katonai felkészülés jellemezték. Különösen az első években (1613—1616) Bethlen fölöttébb csekély saját katonai erőforrás fölött rendelkezett, s kizárólag a nagyon is kétes értékű török katonai segítségre támaszkodhatott a Habsburgok meg-megújított támadásaival szemben. Nehéz kül- és belpolitikai helyzetben kénytelen volt engedni a császáriak agressziójának, amikor azok Husztot, Kővárt, Ecsetet és Nagybányát elszakították Erdélytől. Annyit tudott csak tenni, hogy diplomáciai úton többször tiltakozott e foglalások ellen, s azon fáradozott, hogy bizalmi emberei útján *megossa az ellenség erejét*. E cél érdekében egyre nagyobb sikerrel használta ki a császári politika legközelebbi akcióterületén, Felső-Magyarországon, a császári katonaság és a magyar nemesség, valamint a protestánsok és a katolikusok között feszülő ellentéteket. Emellett természetesen nem hanyagolta el a védelmi előkészületeket sem. Mindenekelőtt a fontos *Váradot* kezdte erősíteni, ahol sógora, Rhédey Ferenc volt a főkapitány. *Ez az erősség vált különben a nyugati hírszerző és elhárító központtá is.*

„Csak Kegyelmedre támaszkodhatunk minden vigyázásban” — írta Rhédeynek. — „Mi nekünk Váradra ha lehetséges volna, nem különb vigyázásunk lenne mint a magunk személyére.” A nehéz helyzet ellenére jól megszervezett hírszerző és elhárító szolgálata sikeresen működött már 1614-ben is. Ekkor írta Bethlen egyik levelében: „...kezdetitől fogva fejedelemségünknek mint tudjuk és értjük, onnat az ő felsége részéről... szüntelen ide az mi kicsin birodalmunk ellen ahoz tartozó végházakban levő kapitányokkal *mint tractálnak, ártalmasan practicálnak*, mind ígérettel és adománnyal tőlünk elszakasztani igyekeztenek...” Fel is hívta nyomatékkal Rhédey figyelmét: „*Nekünk Kegyelmed mind szüntelen minden híreket adjon értésünkre, jöjjenek s menjenek az Kegyelmed bizonyos postái* (ti. megbízott hírvivői) *Kassára, Szakmárra és mindenüvé.*”³¹

A hírszerzés és elhárítás eredményességét bizonyítja többek között az az adat is, amely szerint Bethlen az árulóvá lett Kendi István fel-

³¹ L. Bethlen 1614. január 13-i körlevelét a magyarországiakhoz. Bethlen pol. lev. 1879. 8—10. o., 1614. február 10-i levelét Rhédey Ferenchez. Uo. 12—14. o.

forogató céllal Erdélybe küldött embereit sorban elfogatta és kártevő tevékenységüket meggátolta.³²

Hasonló eredménnyel találkozunk akkor is, amikor a császári udvar politikai összeesküvést szervezett Erdélyben Bethlen ellen. Az akció egyik vezetője szerint a császáriak merényletet terveztek Bethlen személye ellen, amit azonban megghiúsított az a körülmény, hogy „... Bethlen Gábor sem alszik, hanem vigyáz éjjel-nappal”.³³ Bethlen védekezésül török csapatmozdulatokról szóló dezinformatív hírekkel ijesztette, zavarta ellenségei tervezetéseit.³⁴ Az ellenség megosztása céljából pedig Thurzó György nádort a Bécsben ellene készülő merénylet hírével igyekezett leválasztani a császári politika többi exponenseiről.³⁵

A történeti tények tanúsága szerint Thurzó ellen nem terveztek merényletet Bécsben, ezt Bethlen pusztán az ellenség megosztása céljából találta ki. Nem tudjuk, Thurzó nádor mennyiben adott hitelt a fejedelem értesítésének, az viszont bizonyos, hogy ettől kezdve ahol csak tudta akadályozta a császári udvar Bethlen-ellenes terveit, katonai akcióit. Ez utóbbiak élén Homonnai Drugeth György, egy felsőmagyarországi aulikus főúr állott, aki már 1615-ben diverziót szervezett Bethlen fejedelemségének megdöntésére. A császári hadvezetés azonban látva, hogy a pontosan tájékoztatott Bethlen „milyen nagy készüléttel van”, egyelőre felhagyott a támadás gondolatával.

Ilyen előzmények után köszöntött be az 1616-os esztendő. Ebben az évben már nagyobb méretű fegyveres összecsapások is történtek Bethlen katonái és a Bécsből irányított, Erdély ellen támadó hadak között. A háborús viszonyok között természetesen fokozott jelentőséget kapott a katonai hírszerzés és elhárítás pontossága.

A támadás előkészítése idején Homonnai Drugeth György követe által katonai segítséget kért Bethlen ellen a lengyel királytól. *E titkos követküldés néhány napon belül már ismert volt Bethlen előtt!* A kapott híreket ugyan nem tudta azonnal ellenőrizni, mert a nyugati hírszerző központból, Váradról még nem futottak be a jelentések, ennek ellenére készülni kezdett a védelem megszervezésére a fenyegető támadással szemben. „... embernek nem jó kicsin dolgot is könnyen file mellől bocsátani” — írta Rhédey Ferenc váradi kapitánynak, megparancsolva neki: „serkenjen az vigyázáshoz és igen bizonyos igaz meghitt embereit Ungvárra (Homonnai hadi központja), azonképpen... egyebüvé is bocsássa, kik által minden szándékoknak, a miknek lehet, menjen végére kegyelmed s engemet éjjel-nappal tudósítson felőlök.”³⁶ „Az hajdú városokon szüntelenül legyenek igen igaz emberei kegyelmednek” — írta néhány nappal később Rhédeynek.³⁷

E vészterhes napokban a hírszerző szolgálat munkájával nem volt

32 Bethlen 1614. április 9-i levelei Dóczy András szatmári főkapitányhoz. Uo. 23–24. o.

33 A levél található „Bethlen Gábor fejedelem levelezése”, 1887. 16–18. o.

34 Uo. 21–22. o.

35 Bethlen 1615. január 15-i levele Thurzó György nádorhoz. Uo. 31–33. o.

36 Bethlen 1616. január 19-i és január 22-i levelei Rhédey Ferenchez. Bethlen pol. lev. 1879. 33–36. o.

37 Bethlen 1616. január 22-i levele Rhédeyhez. Uo. 35. o.

elégedett. Főként a hírek érkezésének lassúságát kifogásolta ez alkalommal:

„Az kegyelmed levelét — írta Rhédeynek — *heted napra hozta meg nekem a váradi szolgál, nem keveset mulatott* (mai értelemben időzött) véle; kívántatik, hogy Kegyelmed efféle levélhordozókat megfenyít-sen, késedelem nélkül hordozzák az leveleket”. A hírek gyors továbbítása rendkívül fontos, mert „oly fogyatkozást tehetnek egyszer az késedelmezéssel, melyet mindnyájan sem tudunk helyére állítani”. Kérte Rhédeyt, Homonnai minden szándékának menjen végére, „... melyet nekem is adjon értésemre igen sietséggel”. A gyanús személyeket, mint például Haller Zsigmond főurat Erdélyben, szoros megfigyelés alatt tartassa, akárcsak a hajdúk cselekedeteit. A Bécsből jövő fejedelmi hírszerzőt siettesse mielőbb Gyulafejérvárra menni.³⁸

Az eredményes hírszerző tevékenység, s ennek nyomán a felkészült állapot ismételten a nyílt katonai akció elhalasztására készítette a császári udvart. Májusban azonban új támadást szerveztek Bécsben. Most Homonnai György mellett Radul elűzött moldvai fejedelmet is sorompóba állították Bethlen ellen. A haditerv az volt, hogy Homonnai nyugati irányból, Radul pedig Moldva felől támad Bethlenre lengyel katonai segítséggel.

Az erdélyi fejedelem kiváló hírszerző szolgálata útján már május elején! értesült a császári udvar újabb támadó tervéről. A védelmi készség arra is kiterjedt, hogy a Homonnai részéről szolgálatba fogadni tervezett hajdúk közé saját ügynökeit küldte, akik részben ígéretekkel, részben fenyegetésekkel igyekeztek semlegesíteni Homonnai sikerét. Bethlen megparancsolta Rhédey Ferenc váradi kapitánynak, hogy a Homonnai pártján tevékenykedő Halasi Fekete Péter hajdúkapitányt próbálja minden áron megnyerni, ha pedig ez nem járna sikerrel, „üttesse el láb alól kegyelmed”. Ugyanakkor elrendelte azt is, hogy Homonnai támadása esetén a politikailag megbízhatatlan főurakat Rhédey vétesse őrizetbe és internáltassa Váradon őket.³⁹

Június 19-i levelében a fejedelem pontosan szabályozta, hogy a Homonnaihoz küldött *hírszerzők jelentése* milyen kérdésekre terjedjen ki:

— A hírszerzők kémleljék ki, hogy „micsoda hadak vannak Homonnaival, lengyel kopjása mennyi, kozákja mennyi, magyar kopjása, gyalogja mennyi, magyarországi főemberek közül kik vannak vele, az lakos hajdúk (letelepített hajdúk) mi állapotban vadnak, az

38 Bethlen 1616. január 26-i levele Rhédeyhez. Uo. 36—37. o.

39 Bethlen 1616. május 9-i levele Rhédeyhez. Uo. 50. o. — Az elhárítás eredményességét bizonyítják a következő sorok is: „Az mi az Homonnai dolgát nézi, tudom bizonyosan, hogy Erdélyből tartják hírrel, tanáccsal, biztatással.” Az országgyűlés rendi szemlélete miatt azonban nehezen tud fellépni a hazaárulók ellen. Pedig most az országgyűlésen is „proponáltam igen serio, elejekben adván és megmutogatván nekik az nyughatatlan elméjű embereknek latorságok miatt hazánkra s magunkra következő veszedelmet: de ezek soha arra nem akarának menni, hogy citatio nélkül az latrot megfogják, és én is, mivel a törvényre vagyok köteles, azoknak censurájok nélkül nem cselekedhetem noha bizony nem kevés búsulásom volt s vagyon rajta, tudván az nyilván való árulókat közöttök [ti. a nemesek között] lenni és még is tudva el kell szenvednem.” Uo. 53. o.

vármegyék mit csinálnak; ha mit ezekben érthet kegyelmed, nekem adja tudtomra.”⁴⁰

A pontos felderítés alapján Bethlen katonái felkészülten várták az ellenség támadását és június 11-én Konyárdnál megsemmisítő vereséget mértek Homonnai elővédjére. E vereség híre ugyancsak bénítóan hatott Homonnai további hadmozdulataira. Hónapokon keresztül habozott az újabb támadással, mialatt Bethlen értékes időt nyert a katonai felkészülésre.

Homonnai újabb akciója 1616 őszén következett be, amikor is csapatai Gombos András vezetésével betörték Erdély területére. A csapatok egészen Désig nyomultak előre. A váradi hírszerző központ most rosszul működött, aminek egyik bizonyítéka, hogy a fejedelem a saját központi hírszolgálatát útján hamarabb értesült az ellenség betöréséről, mint az ellenséghez közelebb levő váradi kapitány. Meg is róttá őt november 6-i levelében, nem tekintve azt sem, hogy sógora Rhédey. Végezetül intette: „... bocsássa mindjárt bizonyos emberit mindenfelé az vármegyékre, Kassára, Tokajban és igyekezzék minden dolgoknak végére menni, s engemet bizonyossá tenni”⁴¹

Bethlen Kamuthy Balázs és Török István főkapitányokat rendelte a betört hadak ellen. Utóbbinak a hírszerzői állandóan az ellenséges katonák között tartózkodtak, s a korabeli adatok tanúsága szerint minden tervükről azonnal jelentést küldtek főkapitányuknak.⁴²

Homonnai — nyilván hírszerző szolgálatának elégtelensége miatt — nem tudta reálisan felmérni az erdélyi politikai és katonai erőviszonyokat. A Bethlen kormányzásával elégedetlen „disszidensek” hamis hírein felülve azt hitte, hogy az erdélyi nemesség többsége valóban elégedetlen Bethlennel, s ha csapatai betörnek Erdélybe, azok fellázadnak és a fejedelem ellen támadnak.⁴³ A rossz helyzetfelmérés miatt Homonnai elmulasztotta a szükséges óvintézkedéseket, s így nem csoda, hogy november 20-án Bethlen katonái meglepték és tönkrevérték a betört csapatokat.

A sorozatos támadások miatt Bethlen úgy döntött, hogy megtorlás-ként most maga lép fel támadóan. *E terve felől azonban teljes sikerrel megtévesztette az ellenséget!* Mikola János kövári kapitánnyal ugyanis olyan dezinformációs jelentést íratott egyik fő ellenségének, Dóczi András szatmári főkapitánynak, miszerint már hazaküldte csapatait, maga pedig Váradra megy ünnepelni.⁴⁴ *A megtévesztés oly sikerrel járt, hogy amikor néhány nappal később Bethlen serege a királyi Magyarország területére nyomult, ott teljes katonai készületlenség fogadta őt az ellenség részéről!* A felső-magyarországi császári főka-

40 Bethlen 1616. június 19-i levele Rhédey Ferenchez. Uo. 58. o.

41 Bethlen 1616. november 6-i levele Rhédey Ferenchez. Uo. 83. o.

42 Kamuthy Balázs 1616. november 19-én a következőket jelentette Désről Bethlennek: „Török István uramnak most is egy szolgálója vagyon közikben.” [i. a támadók között.] TT. 1879. évf. 234–237. o.

43 L. Homonnai Drugeth György instrukcióját (EOE. VII. k. 340–342. o.) támadó hajdúkapitányok 1616. november 4-i kiáltványát az erdélyiekhez. Uo. 403–405. o. A téves helyzetfelmérést tanúsítja Dóczi András szatmári főkapitány 1616. november 12-i, Thurzó György nádorhoz küldött jelentése is (Csehszlovák Szocialista Köztársaság, Biccsei lt. Thurzó corresp. 135.).

44 Mikola János 1616. november 29-i levele Dóczi Andrásához. EOE. VII. k. 415. o.

pitány csak december 14-re rendelt el mozgósítást a vármegyék és városok katonaságának. Bethlen felvilágosító propaganda munkájának eredményeként azonban a magyarországi uralkodó osztály nem volt hajlandó eleget tenni e rendelkezésnek. Sőt, az 1617 januárjában megtartott gyűlésükön a magyarországi rendek kemény rendszabályokat hoztak azok ellen, akik a jövőben hadat fogadnak az erdélyi fejedelem megtámadására. Bethlen egyelőre elfogadta ezt biztosítéként és rövid idő múlva haza vezette csapatait.

A történelmi tények tanúsága szerint Bethlen Gábor uralkodásának első időszakában nagyon csekély erőforrásokra támaszkodva képes volt megghiúsítani a Habsburg-kormányzat Erdély elfoglalására irányuló terveit. *Katonapolitikáját alapvetően a számba jöhető ellenséges erők megosztására irányuló szándék jellemezte.* Hamis hírekkel mesterien elhitette a török vezető körökkel a Habsburgok török elleni támadó szándékát, a Habsburgokat pedig közeli török támadással ijesztgette sikeresen, jóllehet, egyik félnek sem állott szándékában háborút indítani a másik ellen. Emellett a Habsburg államszervezeten belüli politikai ellentétek mesteri kihasználásával polarizálta a számba jöhető ellenséges erőket. Ebben az időszakban lényegében az aktív védelem stratégiáját alkalmazta, a stratégiai tartalékképzés felhasználásával. *E hadászat alapja, nélkülözhetetlen előfeltétele a kiváló hírszerzés és elhárítás volt.* Viszonylag csekély gazdasági erőforrásainak nagyon tetemes részét fordította a széles körű diplomáciai s egyéb hírszerző és elhárító szervezet fenntartására. Az anyagi áldozatnak meg is volt az eredménye: sikerült megvédenie Erdély függetlenségét az agresszióval szemben. Azonban a sikerek ellenére is be kellett látnia, hogy még nem érkezett el az ideje a magyarországi Habsburg-ellenes felkelésnek, s az Erdélyt és Magyarországot magában foglaló nemzeti monarchia létrehozására irányuló harc megindításának. Réális helyzetmegítéléssel felismerte, hogy ehhez a külpolitikai és katonai erőviszonyok gyökeres megváltozására van szükség. E várt változások nyitánya a csehok 1618-as Habsburg-ellenes felkelése s annak európai következménye volt.

Bethlen Gábor a kezdettől figyelemmel kísérte a csehok fegyveres megmozdulását. *Néhány héttel a felkelés kirobbanása után hírszerzői már pontos értesüléseket hoztak a történetekről.* A kapott hírek szerint a cseh királyság elpártolt a császártól, a felkelők „... Prágában az várat tárházastól occupáltak, az német urakban az ablakokon lehántak, hadat igen fogadnak magoknak. Császár is hadat fogadna, ha volna mivel. Hispániában küldött postán (gyors futárral) hadért.” Bethlen kérte Rhédey Ferencet, ha Pribék István nevű prágai hírszerzője Váradra érkezik, siettesse mielőbb Gyulafehérvárra, a fejedelmi székhelyre.⁴⁵

Jólértetését jellemzően bizonyítja július elején írt levele is, amelyben kifejtette: hiába igyekeznek a császár emberei kicsinyíteni a csehországi események politikai súlyát, őt nem tudják félrevezetni.

⁴⁵ Bethlen 1618. június 27-i levele Rhédey Ferenchez. Bethlen pol. lev. 1879. 99. o.

„Vannak emberim oda fel (ti. Csehországban) nekem is, kiket csak állapotoknak bizonyoson való megtudására bocsátottam s bocsátok ez után is.”⁴⁶

Hírszerzőit elküldte természetesen az 1618-as és 1619-es magyarországi országgyűlésekre is, akik pontosan tájékoztatták a fejedelmet a királyi országrész uralkodó osztálya, valamint az ország lakossága kilenctizedét kitevő protestánsok forradalmasodásáról. Mindezt látva úgy döntött, hogy mindjárt a csehek megsegítésére indul hadseregével, amint a támadás kül- és belpolitikai előfeltételeit meg tudja teremteni. Ezek közé tartozott a török Porta hozzájárulásának megszerzése, s a nagy politikai és katonai súllyal rendelkező magyarországi protestáns főurak megnyerése a fegyveres harc céljaira. Ennek érdekében egymás után küldte titkos megbízottait mind Konstantinápolyba, mind a magyarországi főurakhoz.⁴⁷

Az előkészítés fontos részét képezte a császári katonai vezetők éberségének elaltatása is, hogy a támadás teljesen váratlanul következhesse be. Kiváló operatív érzékkel éppen legnagyobb ellenségét, Dóczy András felső-magyarországi főkapitányt árasztotta el félrevezető hamis híryannyal, mert jól tudta, hogy ha Dóczy továbbítja azokat a bécsi udvarba, hiteltérdemlőknek fogják tekinteni.

Mindenekelőtt azt kezdte hirdetni, hogy nagyon helyteleníti a csehek felkelését, „...mert semmi jót nem látok ilyen civile bellumban.”⁴⁸ A Habsburg politikai vezetők kapva kaptak Bethlen rokonszenv nyilatkozatán. A császár címeikkel halmozta el a fejedelmet és igyekezett mindenben a kedvében járni. Ugyanakkor természetesen igyekeztek félrevezetni is őt a csehországi helyzetet illetően, de törekvésük nem járt sikerrel: „Dóczy uram nekem is ír igen sokat” — írta Bethlen Rhédeynek — „és valóban nagy hadakat ír, papíron igen veri a cseheket; de másoktól mind különben értem én az állapotot, a mint szintén Kegyelmed is”.⁴⁹ A császári udvar félrevezető tevékenysége tehát eredménytelen maradt, de annál inkább sikerült a megtévesztés Bethlennek, aki ennek érdekében színből még fegyveres segítséget is ajánlott a csehek ellen.⁵⁰ Taktikázása és dezinformációs levelei eredményeként az a Dóczy András, aki éveken keresztül rágalmozó levelek garmadáját küldte Bécsbe Bethlenről, most hitelt adott a fejedelem minden sorának, s hozzájárult maga is a császári udvar éberségének elaltatásához. Sőt, a támadás megindítása előtt

46 Bethlen 1618. július 9-i levele Rhédeyhez. Uo. 101. o.

47 L. Bethlen 1619. augusztus 18-i levelét Rákóczi Györgyhöz, augusztus 19-i levelét Thurzó Imréhez, augusztus 25-i levelét Rákóczi Györgyhöz, szeptember 2-i levele Széchy Györgyhöz. Bethlen pol. lev. 1879. 118–125. o.

48 Bethlen 1618. december 2-i levele. Uo. 472. o.

49 Bethlen 1619. június 17-i levele Rhédey Ferenchez. Uo. 112. o.

50 Bethlen 1619. június 27-i levele Rhédey Ferenchez. Uo. 117. o. L. Dóczy András 1619. július 20-i jelentését II. Ferdinánd császárhoz. (Gindely A.: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez, 1890., 10–11. o.)

még több mázsa lőport is adott kölcsön a fejedelemnek, akiről azt hitte, hogy valóban a császár megsegítésére készülődik!⁵¹

A katonai felderítés és hírszerzés természetesen alapvető részét képezte az előkészítő tevékenységnek. A fejedelem emberei jóval a támadás megindítása előtt feltérképezték az előnyomulási útvonalat, megnyerték az útvonalba eső várak kapitányait és helyőrségeit, titokban hadat toboroztak a hajdúk között és szították az elkeseredés lángját a magyarországi lakosságban. Tevékenységükkel minden szükséges előfeltételt megteremtettek a váratlan, meglepetésszerű támadáshoz, amely 1619 szeptemberében következett be.

A cseh szövetségben vívott háború (1619. szeptember—1620. november) Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata a feladatok mennyisége és minősége terén jelentős változásokon ment keresztül. Szervezeti téren kibővült a magyarországi szövetséges főurak, a városok, a várkapitányok, a vármegyék hírszerző hálózatával, ami komoly mennyiségi gyarapodást jelentett. Ugyanakkor azonban a feladatok is módfelett megnövekedtek és sok tekintetben *minőségileg új problémák tornyosultak a hírszerzés előtt!* Rögtön a támadás megindítása után állandó hírszerző szolgálatot kellett szervezni Lengyelországban, amelynek királya ellenséges magatartást tanúsított Bethlen iránt. Lengyelországba menekült Homonnai György is, a nagy ellenfél, akinek támadására számítani kellett. Hamarosan ki kellett terjeszteni az állandó hírszerző szolgálatot Sziléziára, Csehországra, az osztrák örökös tartományokra, majd az egész Habsburg-szövetségi blokk országaira is.

A hírszerzés feladatainak megnövekedésével együtt nőtt az *elhárítás hatósugara* is. A terület és lakosság növekedés nemcsak egyszerű mennyiségi változást hozott magával, Magyarország lakossága ugyanis sokkal megosztottabb volt politikailag mint Erdélyé. A változás azonban nem mindjárt mutatkozott, mert *az első időszakban, amikor még Bethlen katonai sikerei domináltak, az ellenség bomlasztó tevékenysége jóformán hatástalan volt a királyi Magyarország területén is.*

A katonailag és politikailag jól előkészített támadás hatalmas lendülettel haladt előre. 1619. október közepéig Felső- és Alsó-Magyarország Bethlen csapatainak a kezén volt. Október második felében seregének fele Rhédey Ferenc parancsnoksága alatt már Morvaországban küzdött a cseh szövetséges csapatokkal együtt a Buquoi és Dampierre császári tábornokok vezette ellenséggel. A császári seregnek sikerült visszavonulnia a Duna jobb partjára, Bécs védelmére. Erre Bethlen a szövetséges csapatokkal együtt a Pozsonynál készített hajóhídon szintén átkelt a Duna jobb partjára s november végén körüljárta Bécsét. A körüljárás azonban csak három napig tartott, amikor is

⁵¹ Dóczy András 1619. június 24-i jelentése II. Ferdinándhoz (G. Pray: Gabriellis Bethleni: Principatus transilvaniae coaevis documentis illustratus. Pest, 1816. I. k. 42. o.). L. még ugyanó 1619. augusztus 7-i levelét Bethlenhez (EOE. VII. k. 532—535. o.), továbbá Frankl V.: Pázmány Péter és kora. 503. o. — Bethlen megtévesztő tevékenységének sikerességét bizonyítja többek között az a körülmény is, hogy a császár helyett intézkedő Leopold főherceg még 1619. utolsó napjaiban, a felkelés és a támadás közvetlen megindulása előtt is a magyarországi császári katonaság Csehországba küldését sürgette. (Géressy K.: A nagykarolyi gróf Károlyi család levéltára. IV. k. Budapest, 1887. 152—153. o.)

Bethlen a Felső-Magyarországon bekövetkezett ellenséges diverzióra hivatkozva — valójában pedig Bécs ostromának kilátástalanságát felismerve — a Dunántúl megszerzésének megkezdése végett elvonult Bécs alól. Nemsokára követték őt a cseh szövetséges csapatok is.

1620. január közepén Bethlen fegyverszünetet kötött a császárral, amelyben az elismerte őt Magyarország fejedelmének, s ideiglenesen kezén hagyta a királyi Magyarország területének nagyobb részét. A császár részéről a fegyverszünet-kötést a kényszerhelyzet diktálta. A Habsburg-uralkodó arra törekedett, hogy amíg a nyugati szövetséges csapatok megérkeznek, engedmények árán is semlegesítse Bethlent. Felmerül azonban a kérdés, mi készítette Bethlent rá, hogy ilyen nyilvánvalóan átmeneti engedmények fejében kiadja kezéből a kezdeményezést? *É kérdésre a feleletet olyan kedvezőtlen kül- és belpolitikai tényezők sorozatában kell keresnünk, amelyeket a hírszerzés és felderítés csak elkésve és nem kellő szinten tudott Bethlen előtt feltárni!*

A diplomáciai és katonai hírszerzés tévesen mérte fel mindenképp II. Ferdinánd császárrá választásának esélyeit! Olyan információkat küldtek Bethlennek, hogy az német birodalmi gyűlés nem választja meg az új Habsburg-uralkodót császárrá, aki ezzel elesik a birodalom katonai erőforrásaitól. A hírszerzés tehát nem tudta pontosan felderíteni a birodalomban uralkodó erőviszonyokat és a tényleges helyzetet. Már pedig Bethlen európai méretekben meglehetősen gyengének számító gazdasági és katonai erőforrásai csakis úgy lettek volna elegendők a kitűzött politikai cél végrehajtásához, ha a fejedelmek nem kell szembe kerülnie a német birodalom katonai erejével⁵²

Nem bizonyult kielégítő szintűnek a hadjárat előkészítése Konstantinápolyban sem. A török vezető köröknek csak egyik része volt a katonai akció támogatása mellett, a másik része ellenezte azt. Úgyannyira, hogy 1619 decemberében török követ ment Bécsbe, aki ott nyíltan kijelentette: a Porta helyteleníti Bethlen katonai akcióját. Ezzel nagy mértékben rontotta a fejedelem nemzetközi presztízsét és világossá tette az ellenség számára, hogy Bethlen török katonai támogatásra egyáltalán nem számíthat. *A fejedelem portai diplomatái tehát helytelenül mérték fel az ott uralkodó viszonyokat, s ennek következményeként félrevezető tájékoztatást adtak Bethlennek.*⁵³

Pontatlanok voltak a Csehországból érkező hírek is. Ennek oka azonban nemcsak Bethlen hírszerzőinek fogyatékos munkájában rejlett, hanem a cseh rendek félrevezető szándékaiban is. A szorongatott helyzetben levő cseh rendek ugyanis azt üzenték Bethlennek Markó vajda útján, hogy őt akarják cseh királynak megválasztani, jól lehet ekkor már eldöntött volt részükről I. Jakab angol király vejének, Pfalzi Frigyesnek cseh királlyá választása. Ez a félrevezető szándékú rosszhiszemű ígélet nagy mértékben megingatta Bethlennek szövetség-

52 L. Bethlen 1619. augusztus 18-i levele Rákóczi Györgyhez. Bethlen pol. lev. 1879. 118-121. o.

53 L. az ETA. II. k. részletesen közölt adatokat.

ségeseibe vetett bizalmát. A fejedelem a tényeknek nem megfelelő értesüléseket kapott a csehek katonai potenciájáról is. A pontatlan hírek nyomán Bethlen azt hitte, hogy a csehek olyan erős modern felszerelésű, ütöképes zsoldossereggel rendelkeznek, amelyhez, ha hozzácsatlakozik gyengébb harcértékű lovas seregével, fölénybe kerülnek a császáriakkal szemben. Bethlen csak novemberben, amikor saját szemével látta szövetségesei seregét, döbönt rá annak fölényesebb csökent harcértékére.⁵⁴

A lengyelországi katonai hírszerzés is csődöt mondott 1619 októberében és novemberében, amelyet akkor az új felső-magyarországi főkapitány, Rákóczi György irányított. A fejedelem abban bízott, hogy az új főkapitány saját, s a felső-magyarországi városok és megyék hírszerző hálózata elegendő lesz a Lengyelországba menekült Homonnai Drugeth György ténykedésének pontos felderítésére. A feltevésében azonban csalódnia kellett, mert *a Rákóczi György vezette hírszerző szolgálat teljes csődöt mondott*. Homonnai titokban megszervezte a hadseregét és teljesen váratlanul betört Felső-Magyarország területére. Ez a meglepetésszerű támadás, ha nem is történeti irodalomban elfogadott mértékben, de kétségen kívül számottevően befolyásolta a fejedelem további katonai ténykedését.⁵⁵

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk; amilyen mértékben pontos adatokat kapott Bethlen a támadás megindítása előtt a királyi Magyarország területének katonai helyzetéről, *annyira bizonytalan volt a távolabbi hatókörű hírszerző szolgálatának működése*. Ennek oka mindenekelőtt a korabeli általános viszonyokban keresendő, de közrejátszik a tapasztalatlanság is mind a hírszerzők, mind Bethlen részéről. Az erdélyi külpolitika hatósugara korábban nem terjedt túl a királyi Magyarország területén, s pontos hírek általában csak erről a területről érkeztek. A nagy európai háborúba való aktív bekapcsolódás olyan új feladatokat rótt az erdélyi központ hírszerzésére, amelynek nem tudott mindjárt maradéktalanul eleget tenni.

A későbbiek folyamán a nyugati hírszerző szolgálat irányítását a Pozsonyban tartózkodó Bethlen személyesen vette a kezébe, a lengyelországit a Szepesi Kamara vezetőinek feladatává tette, a portai és a román fejedelemségek területén működő hírszerző szolgálat irányítása pedig az Erdélyben kormányzónak kinevezett öccsére, Bethlen Istvánra hárult. A fejedelemasszony, Bethlen nevében, szigorúan megparancsolta a Szepesi Kamara vezetőinek:

„Kegyelmetek afféle közönséges híren meg ne nyugodjék, hanem magok bizonyos emberét valami praetextus alatt bocsássa be Len-

54 L. Bethlen: 1619. augusztus 18-i idézett levelét, 119. o. A cseh—morva rendek serege 1619. végén nem haladta meg a 16 000 főt, az is jórészt demoralizált, fizetetlen, s járványoktól tizedelt sereg volt.

55 E problémát részletesen tárgyalom idézett munkámban (Magyar hadsereg és hadművészet...) A felső-magyarországi főkapitány hírszerző szolgálatának teljes csődje elkeserítette Bethlent: „Rákóczi uram, mit csinál!” — írta 1619. december 3-án Pozsonyból Kassa város tanácsának —, „semmit benne nem értünk. A nyuláztatnak bátor békét hagyná ilyenkor az jó ifjú legény, mert ha az én instructiómhoz tartotta volna magát, nem volna mostan az ország ilyen pusztaságban: de az, ki gyermekekre bízta dolgát, úgy veszi hasznát is.” (TT. 1887. évf. 410. o.)

gyelországban és láttassa meg *Kegyelmetek* az állapotot, ha így vagy on az mint írják. A pogány táborban is szoktanak kimeket bocsátani és minden dolgot meghozának fizetésért az embernek.

Azért *Kegyelmetek* is találhat abban módot, hogy kém által minden dolognak végére mehet, kivel hasznosabb dolog hadakozásnak idején nem lehet, mint ellenségének apparátusát és szándékát bizonyosan megérteni.”⁵⁶

A katonai hírszerzés 1619-es fogyatékoságait bizonyos mérték is ellensúlyozta a magyarországi császári hírszerző szolgálat teljes csődje, illetve a fejedelem dezinformációs tevékenységének sikere. Például 1619. szeptember 10-én Belgrádból azt jelentik császári hírszerzők, hogy Bethlen 40 000! katonával lendült támadásba. 30—40 000 fős létszámról írnak a Magyarországon levő császári hírszerzők is, jól lehet Bethlen hadseregének létszáma 1619 végén magyarországi főúri szövetségeseinek csatlakozása után sem érte el a 20 000 főt.⁵⁷

A császári hírszolgálat tévedése, s egyben Bethlen dezinformációs ténykedésének sikere mutatkozott meg abban a stratégiaileg fontos momentumban is, hogy amikor 1619 szeptemberében Buquoi tábornok, császári fővezér hírt kapott Bethlen felnagyított létszámú csapatainak közeledtéről, azonnal megkezdte a visszavonulást Csehország területéről, noha a valójában serege elegendő lett volna arra is, hogy sikeresen szembeszálljon Bethlen és a csehek egyesített erejével. Ez az indokolatlan visszavonulás nemcsak a cseh felkelés azonnali összeomlását odázta el, hanem lényegesen befolyásolta a háború további alakulását is. *Így a császári hírszerzés gyengesége, illetve Bethlen dezinformációs ténykedésének sikere stratégiai tényezővé vált már a harmincéves háború kezdeti szakaszában is!*

1620-ban a több mint félévig tartó fegyverszünet idején a hírszerzés természetesen nem szünetelt. Fő területe a cseh hadszíntér volt, de nem hanyagolták el a többi területet sem. 1620. január 26-án például Lónyai András megköszönte Bártfa város tanácsának, hogy híreket küldött a lengyelek gyülekezéséről.⁵⁸ Februárban Forgách Zsigmond nádor értesítette a vármegyéket, a több felől érkezett biztos hírekről, amelyek szerint 12 zászlóalj kozák betört a szomszédos Morvaországba, amiért is vigyázatban kell lenniük.⁵⁹ Thurzó Szaniszló alsó-magyarországi főkapitány viszont megróttá Nagyszombat város tanácsát, amiért nem jelentette idejében a kozákok garázdálkodását. Nyomatékkal felszólította a városi tanácsot: „*Kegyelmeteknek kémei legyenek mindenfelé s ha valami bizonyost tudnak, minket tudósítson kegyelmetek.*”⁶⁰ Bethlen ugyanakkor Thurzó Szaniszlót figyelmez-

⁵⁶ Károlyi Zsuzsanna 1619. december 22-i rendelete. TT. 1885. évf. 809. o. Lásd még ezzel kapcsolatban *Szepsi Laczkó Máté*: Krónika, ETA, III. k. 237. o.

⁵⁷ A kémjelentéseket lásd *Gindely A.*: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. 17—20. o. — Jellemző adatok találhatóak a császáriak tájékoztatlanságára a nyitrai püspök 1619. szeptember 22-i, Nagyszombat városához küldött levelében, pedig a püspök külön hírszerzőt tartott Kassán. Nagyszombat, Városi Levéltár, Bethlen-kori iratok. Vö.: *Batthyány Ferenc* 1619. szeptember 24-i, Révay Péternek írott levelével, Pozsony, Szlovák Központi Levéltár, Révay corresp. 1612—1626.

⁵⁸ A levél található: Bártfa Városi Levéltár.

⁵⁹ *Forgách Zsigmond* 1620. február 12-i levele Bars vármegyéhez. TT. 1892. évf. 342. o.

⁶⁰ *Thurzó Szaniszló* 1620. február 13-i levele Nagyszombat város tanácsához. Nagyszombat, Városi Levéltár.

tette, hogy tisztsége szerint „legyen szorgalmatos vigyázásban mind a kozákok és német hadak ellen”.⁶¹ A fejedelem kifogásolta, hogy „...felette későn járnak az hitvány posták, kiknek gyorsabban való járásuk felől serio demandáltunk pátensben”.⁶²

Szerte Európában működő hírszerzői részletes tájékoztatásokat küldtek neki a különböző országok fegyverben álló és szervezés alatt levő hadseregeiről. A kapott adatokat azonban ő portai követeknek küldött utasításában úgy csoportosította, hogy abból a Habsburg-ellenes hatalmak katonai fölénye tűnjön ki. Nem akarta ugyanis a minden európai katonai kockázattól húzódó török vezetőket megijeszteni, s ezért tudósításában nem kevésbé „kozmetikázta” a valóságos katonai viszonyokat.⁶³

A felső-magyarországi határmenti városoknál állandóan szorgalmazták a hírszerzést.⁶⁴ Szécsi György, az új kassai főkapitány külön felhívta Lőcse város tanácsát, hogy a Lengyelországból szerzett értesüléseket „mi nekünk éjjel-nappal erős büntetés alatt értésünkre adja, sőt bizonyos kémeit is ne szánja országunknak, hazánkunk vigyázására bebocsátani”.⁶⁵

1620 szeptemberében Bethlen a fegyverszünet lejárta előtt megindította a hadakozást a császáriak ellen. A cél az volt, hogy a Dunán átkelve elfoglalja a még császári kézen levő területeket, majd betör Ausztriába, hogy ezzel tehermentesítse a cseh hadszínteret a nyugati protestáns segítség megérkezéséig. A cseh vezetők azonban azt szerették volna, ha Bethlen minden katonájával egyenesen Csehországba megy. A fejedelem ebbe nem egyezett bele. Sokkal jobban ismerte ugyanis a csehek ellen felvonuló Habsburg és bajor csapatok erejét, harcértékét — s nem utolsósorban saját seregének erőtlenségét —, minthogy ilyen, számára öngyilkos kalandba bocsátkozzék. Amennyi katonát nélkülözni tudott, elküldött a cseheknek (e létszám különben seregének felét tette ki), de ezzel nem változtathatott azon a nagy erőviszonybeli aránytalanságon, ami miatt a csehek 1620. november 8-án megsemmisítő vereséget szenvedtek Prága mellett a Fehérhegyen.

Bethlen a rendszeres hírvivőkön kívül „pénzes postán” külön is küldött bizalmi embert a cseh hadszíntérre, „ki bizonyos (biztos!) hírt hozzon”.⁶⁶ A szomorú „biztos hírt” november 12-én délután 2 órakor kapta meg, de ezt még napokig eltitkolta legbizalmasabb hívei előtt is. Végül november 29-én kénytelen volt közhírré tenni a szövetségesek vereségét, mert „sok hamis és rettenetes híreket visznek az kassai piacra”. A „hiteles” tájékoztatás azonban dezinformációs jellegű volt. Az ugyan elismerte, hogy „császár hada az confoederatusokat

61 Bethlen 1620. február 17-i parancsa. TT. 1885. évf. 475. o.

62 Bethlen 1620. március 2-i levele Thurzó Szaniszlóhoz. Bethlen pol. lev. 1879. 165. o.

63 Lásd Bethlen 1620. március 23-i levelét portai követeihez. Török-magyarokori államokmánytár. I. k. 217–218. o.

64 L. a Szepesi Kamara 1620. június 29-i és Thököly István július 13-i levelei Bártfa város tanácsához. Bártfa, Városi Levéltár.

65 Széchy György 1620. október 16-i levele Lőcse város tanácsához. Lőcse, Városi Levéltár I. oszt. 93/1. sz. irat.

66 Bethlen 1620. november 11-i levele öccséhez. TT. 1908. 240. o.

megverte Prágánál az Csillagkertenél”, de e tényhez hozzáköltötte, hogy „Prágát most is császár hada vijja és király számára vitézül tartják, vagyon 30 000 fegyveres puskás benne”.⁶⁷ Ez utóbbi tudatosan megtévesztő célú tájékoztatás volt, hiszen Bethlen ekkor már régen tudta, hogy Prága Habsburg kézen van, s azt fehérhegyi csata után nem védte senki sem! Nyilván a pánikot akarta elkerülni a tényleges helyzet eltitkolásával. Dezinformációs írásainak különben általában jellemző sajátossága volt a részigazságok, részvények elismerése, s ennek keverése tendenciózusan hamis állításokkal. Ily módon mindig volt írásainak valami igaz magja, s nem lehetett megállapítani, mennyi a megtévesztő hír, félrevezető adat egy-egy levelében.

Különböztetve főkapitányának, Thurzó Imrének ugyanazon a napon Pozsonyból írt leveléből arról értesülünk, hogy felderítő egységeket küldtek Morvaországba minden irányba, hogy megtudják biztosan, miben vagyon az állapot”.⁶⁸ Néhány nappal későbbi levelében Thurzó is fellépett a rémhírek terjesztői ellen, akik azt hirdették, hogy az egyik legfontosabb nyugati erősség, Óvár máris a császári csapatok kezén van. Ezek hazug hírek — írja édesanyjának —, „de én efféle hírköltést nem csudálok, mert az különböző elméjű embereknek az hazugság igen könnyen áll, s olyanoktól is származik, ki az ilyen dolog”.⁶⁹

A határozott fellépés a rémhírterjesztők ellen szükséges volt, de természetesen alapvetően nem változtatható a súlyos katonai helyzeten. *A cseh felkelés leverésével Bethlen egyedül maradt az európai porondon a Habsburgok és szövetségeseik többszörös katonai túlerejével szemben.*

Az 1621. évi hadműveletekre, főként az év első felében, ez a szorongatottság nyomta rá bélyegét. Bethlen megindította az egyezkedési tárgyalásokat a Habsburgokkal, de ugyanakkor csapatait felkészítette az ellenállásra is.

A védelem sikerének egyik alapja volt az ellenséges csapatok állandó szemmel tartása, szándékainak szüntelen kémlelése. Bethlen, aki Nagyszombatban, a védelmi központban tartózkodott, január végén megdicsérte a morvaországi hadak főparancsnokaként tevékenykedő Thurzó Imrét, mert az ellenség több fontos hadműveleti iratát megszerezte:

„Kegyelmed levelét jámbor szolgálja együtt a nyelvekkel meghozá: felette dicsérem és kedvesen veszem ilyen szorgalmatos vigyázását Kegyelmednek, ugyan is így tudunk gondot viselni, ha *vigyázunk az ellenségnek actáira.*“

A belpolitikai helyzet kedvezőtlen alakulásáról ezeket írta: „... legnehezebb ez, hogy a mi kevesen maradott is az magyar nemzet, az árultatás közülük ki nem fogy, mert ha ez nem volna... bizony re-

⁶⁷ Bethlen 1620. december 8-i levele portai követelhez. ETA. I. k. 341. o.; Lásd Thurzó Imre 1620. november 12-i levelét Czobor Erzsébethez. Biccsei Levéltár, Thurzó corresp. 894.

⁶⁸ Thurzó Imre 1620. november 29-i levele Czobor Erzsébethez. Biccsei Levéltár, Thurzó corresp. 894. o.

⁶⁹ 1620. december 8-án írt levelét 1. uo.

sistálhatnak ellenségeinknek, de az árultatás levén első és nagyobb pestise hazánk veszedelmének”.

Véleménye szerint az árulás gyanújába esett Czobor és Balassi főuraknak leveleket kell írni, s „Kegyelmed az leveleket küldje oly emberitől meg nekik, ki vehesse eszében állapotjokat.” Ha a hívásra nem akarnak a fejedelemhez jönni, rendeljen ki a várak környékére 100—100 lovast, „a kik lessék ki őket, s hozzák el” őket.

Katonai hírszerző szolgálata ebben az időszakban nagyon pontosan működött. Közölte Thurzóval, hogy a fejedelmi hírszerzők jelentése szerint az ellenséges sereg, noha névlegesen 8 ezredből áll (24 000 fő), a valóságban nincs több 7000 gyalogosnál és 3000—3500 lovasnál, „én az Buquoj (a császári fővezér) maga seregéből való spanyolokat igen megexamináltam kik közül két spanyol megtetszik, hogy nem rossz emberek főlegények és régi vitézljő rend”.⁷⁰

Hírek szerzése céljából számos alkalommal „lest vetett” a császári katonáknak Sennyey Gáspár, Bethlen dunántúli vicegenerálisa is.⁷¹ Emellett természetesen sűrűn jártak titkos hírszerzői is a császári csapatok közé. Az Udvari Haditanács elnökének március közepén írt leveléből megtudhatjuk, hogy egy magyar kém öngyilkosságot követett el Hainburgban.⁷² A fejedelem hírszerzői különben pontos, részletes adatokkal látták el Bethlent az európai katonai erőviszonyokról, az ellenséges katonák fizetlenségéről és az ellenséges vezérkar haditerveiről. Ezek alapján a következő védelmi tervet dolgozta ki.

„Magam alá mennék Kassára és hadaimat úgy tettetném mintha ábandancoltam (feloszlattam) volna, haza bocsátanám őket, nyugodnának és oly kézen lennének”, hogy mihelyt újra riadót rendel el, tíz nap alatt összegyűlnek és rátámadnak a császáriakra. „Dunán túl Óvárt, Sopront, Kőszegét, innét Pozsonyt, Nyitrát, Újvárat, Nógrádot, Füleket néppel megrakom, magam Kassához szállok szép lassan hátra, s oda csatolván magamat, az derekas hadat megvárom.”⁷³

Az ellenség szándékairól és erejéről, fegyvernemi adottságairól pontosan értesült Bethlen sikeresen végre is hajtotta e nagyszabású aktív védelmi tervet. Visszavonulása alatt is szüntelen tájékozódott az ellenség mozdulatairól. Többek között a Trencsén vármegyében birtokos Illésházy Gáspár hírszerzői által, akinek megírta:

„Csak adja idején értésünkre, ha mi bizonyosat ért az ellenség szándékjában, módja lévén ott annak megkémltetésében, küldje által mindjárt egy kémét és exploráltassa minden státusát az ellenségnek.”⁷⁴

A védelem kulcspontja *Érsekújvár* volt. Bethlen ezt nagyon erős helyőrséggel látta el (3000 fő) és az ellenség szándékának megghiúsítása végett megszervezte a *belső elhárítást* is. Ennek vezetésével bizalmi emberét, Csuthy Gáspárt bízta meg, mert őt a katonák — írta

⁷⁰ Bethlen 1621. január 29-i levele. Bethlen pol. lev. 1879. 231—232. o.

⁷¹ Sennyey Gáspár 1621. március 3-i levele Batthyány Ferenchez. Országos Levéltár, Batthyány cs. lt. Miss.

⁷² Lásd: TT. 1892. évf. 300. o.

⁷³ Bethlen 1621. március 22-i levele portai követeihez. Török-magyarokori államokmánytár, I. k. 266—268. o.

⁷⁴ Bethlen 1621. április 18-i levele Illésházy Gáspárhoz. MTT. XXVII. k. 28. o.

Bethlen Thurzó Imrének — „kicsinytől fogva nagyig ismerik, eszével, sok szép intésivel, fenyegetésével, nevemmel való ígéretekkkel azt az végházat, az országnak fő bástyáját megtarthassák”.⁷⁵ Az elhárító feladatokkal megbízott Csuthy Gáspár mellé adta Hoffmann György komisszáriust is. Számukra a következő titkos utasítást küldte Kassáról:

— Ha az ellenség Érsekújvár alá érkezik, vegyék fel a császári táborban levő átpártolt Forgách nádorral az érintkezést. Időhúzás végett bocsátkozzanak minél hosszabb tárgyalásba vele, s próbálják elérni, hogy a császár vigye ki a hadakat az országból az országgyűlési tanácskozások befejezéséig, vagy parancsoljon nekik megállást, amíg a tárgyalások tartanak. Ezekre a tárgyalásokra azonban a várból ne menjen ki egyikőjük sem, hanem csak levelezés által érintkezzenek.⁷⁶

Csuthy Gáspárnak és biztostársának a fő feladata az volt, hogy megakadályozzák a vár parancsnokát, Thurzó Szaniszlót az erősség feladásában. Erre szükség is volt, mert a hiú és ingatag jellemű főúr — noha családjával együtt bezárkózott a várba⁷⁷ — megijedve az ellenség erejétől, s nem bízva Bethlen felmentő csapatainak érkezésében, kapitulálni akart az ellenség előtt. Ekkor azonban a Csuthy Gáspár által titkon felbízott katonák fölzendültek, közrefogták, megmondták neki, hogy gyanússá vált elöttük, s felszólították, hogy tudomásuk nélkül ne levelezzen senkivel. A megszeppent főúr mentette magát és ígéretet tett, hogy haláláig védi a várat.⁷⁸

Az Érsekújvárnál táborozó császári sereg erejét hírszerzők által kémleltette Bethlen tábornoka, Thurzó Imre is. Révay Péterhez írt levelének tanúsága szerint Thary Ferencet, udvari hadnagyát küldte titkon az ellenséges táborba. A hadnagy jelentette Thurzónak, hogy a császári sereg 10 000 gyalogosból, 4000 lovasból áll, 4 „öreg” ágyú és 7 kisebb falkon van velük.⁷⁹ Ez az adat megegyezik Bethlen március 22-i levelében foglaltakkal. A létszám adatok pontos ismerete ellenére a fejedelem március 25-én — bátorítás céljából — olyan dezinformációs értesítést küldött Illésházy Gáspárnak, hogy „mind is az ellenség hét ezer felett nincsen”.⁸⁰ Június végén pontos kimutatást küldött a magán hírszerzés útján is értesült Thurzó Imrének a császári sereg erejéről, amely megegyezik azzal, amit Thurzónak jelentett Thary Ferenc.⁸¹

Ezek az adatok is bizonyítják többek között Bethlen pontos tájékozottságát a magyarországi hadszínterről, és azt, hogy amikor pontatlan létszámokat közöl, azt tudatos tendenciozitással teszi. Annál pontatlanabb híreket kapott viszont a távolabbi hadszínterekről. Július végén közölte feleségével: több helyről jelentik, hogy a spanyolok ve-

75 Bethlen 1621. május 10-i levele Thurzó Imréhez. Bethlen pol. lev. 1879. 292. o.

76 Bethlen 1621. május 16-i titkos instructiója. TT. 1888. évf. 631–633. o.

77 Lásd Thurzó Szaniszló 1622. novemberi levelét Bethlenhez. EOE. VII. k. 119. o.

78 Bethlen 1621. május 25-i levele Thurzó Imréhez. Bethlen pol. lev. 1879. 307. o.

79 Thurzó Imre 1621. június 2-i levele Révay Péterhez. Pozsony, Szlovák Központi Levéltár, Révay corresp. 1621–29.

80 Lásd Bethlen 1621. május 25-i levelét Illésházy Gáspárhoz. MTT. XXVII. k. 32. o., és Bethlen március 22-i levelét portai követeihez. Török-magyarokori államokmánytár I. k. 268. o.

81 Lásd Bethlen pol. lev. 1879., 333–334. o.

reséget szenvedtek, Pfalzi Frigyes országát visszafoglalta, Mansfeld megverte a bajor sereget, sőt olyan jelentés is érkezett, hogy a császár meghalt.⁸² Ezek olyan valóságnak meg nem felelő jelentések voltak, amelyek nem egy esetben kedvezőtlenül befolyásolták Bethlen stratégiai helyzetmegítélését és tervezését.

A Habsburg-ellenes szövetségesek nyugati hadszíntéren elszenvedett vereségei ellenére Magyarországon a fejedelem csapatai diadalmasan törtek előre nyugat felé, a császári sereg pedig visszamenekült a Csallóközbe. Az aktív hírszerzés természetesen ekkor sem szünetelt. Augusztus elején a fejedelem tudatta Illésházyval: „*Minekünk mind Morva, Slézia, Lengyelország felől untalan bizonyos híreink jönnek.*”⁸³

Thurzó Imre leveléből arról értesülhetünk, hogy a portyázó felderítő csapatok megérkeztek Ausztriából is és értékes híreket hoztak onnan. Ezeket előző nap értékelték ki haditanácson, az ott elhangzottak azonban olyan titkosak, hogy nem írhatja meg azokat még édesanyjának sem, akit pedig általában minden katonai eseményről értesített.⁸⁴

Augusztusban Pozsonyt ostromolták Bethlen és a hozzá csatlakozott jägerndorfi herceg csapatai. A fejedelem innen értesítette feleségét, nem tudja pontosan felderíteni, mennyi gyalogos katonából áll a védőrség. Annyit tud csak bizonyosan, „hogy 20 zászlóalja német vagy on benn a várban, városban”.⁸⁵

Októberi leveléből részletesebb bepillantást nyerhetünk hírszerző szervezetének működésébe. Ebben a levélben a következőket írja feleségének:

„Ez órában érkezék Tököli Istvántól is levelem Késmárkról, mivel őket rendeltük követségben lengyel királyhoz. Bizonyosnak írja ő is, hogy az lengyeleknek nagy részét igen megverték (ti. a törökök) rettenetes rémülés és futás vagy on Krakkó táján is. Ezen cédulámat az öcsémnek (Bethlen István erdélyi kormányzónak) megmutathatod. *Elég szegény vigyázásban vannak a tisztviselők, hogy ilyen nagy dolgot is későn hallnak meg: ma tized napja, hogy Balling (munkácsi kapitány) ezt a hírt nekem megírta, de az öcsém a görögök és hazug oláhok hírét hiszi csak el, nem küld az táborban, noha könnyen megtehetné: Balling egy szegénylegény, mégis a táborban küldi szintén az lengyelek közé embereit.*”⁸⁶

Novemberben dunántúli főkapitányát Batthyány Ferencet korholta levelében: „*Csudálkozunk igen rajta, mi lehessen oka, hogy ily ritkán tudósít bennünket oda való állapotjok felől, holott kívántatnék felette igen, hogy érthetnök untalan, mi állapottal legyen kegyelmetek.*”⁸⁷

Bethlen 1621 végén Nikolsburgban békét kötött a császárral. A bé-

⁸² Bethlen 1621. július 26-i levele feleségéhez. TT. 1879. 213. o.

⁸³ Bethlen 1621. augusztus 10-i levele Illésházy Gáspárhoz. MTT. XXIV. k. 41. o.

⁸⁴ Thurzó Imre 1621. augusztus 15-i levele Czobor Erzsébethhez. Biccsei Levéltár, Thurzó corresp. 894.

⁸⁵ Bethlen 1621. augusztus 22-i levele feleségéhez. TT. 1882. 129. o.

⁸⁶ Bethlen idézett levelét lásd TT. 1882. évf. 133. o.

⁸⁷ Bethlen 1621. november 19-i levele Batthyány Ferenchez. Országos Levéltár, Batthyány cs. lt. Miss.

kekötésben II. Ferdinánd átengedte számára Felső-Magyarországot, elismerte Erdély önállóságát, megígérte a protestánsok üldözésének megszüntetését, a magyar rendi jogok tiszteletben tartását. Ez az egyezmény — tekintetbe véve a Bethlen számára kedvezőtlen nemzetközi erőviszonyokat — sikerként könyvelhető el. A Habsburguralom megszüntetéséért és a nemzeti monarchia létrehozásáért küzdő Bethlen azonban nem volt megelégedve az elért eredményekkel és csak a nemzetközi viszonyok kedvezőbbre fordulását várta, hogy új támadásra induljon korábbi célkitűzései megvalósításáért. Úgy látta, ez az állapot 1623-ban következett be.

Hadi előkészületeit az 1623-as hadjárat alkalmával is teljes titokban tudta végrehajtani, jóllehet a császári hírszerzés fokozott mértékben igyekezett beépülni a fejedelem közvetlen környezetébe. Az állandó kémek⁸⁸ mellett Eszterházy Miklós, Ferdinánd császár bizalmi embere, 1623 nyarán külön hírszerzőt küldött Erdélybe Bethlen terveinek felderítése végett. Ez a személy Gál Péter volt, akit a fejedelem a legszívélyesebben fogadott és „bizalmas” közléseivel teljesen félrevezetett. Legelőször is azzal, miszerint nyíltan elismerte, hogy támadásra készül, még hozzá 17 000 erdélyi katonával, a felső-magyarországi sereggel, 5000° janicsárral, 12 000 tatárral és 3000 román katonával. E tájékoztatással ellentétben a hírszerző — akit Bethlen szabadon engedett járkálni az országban — azt tapasztalta, hogy nem észlelhető hadfogatás, sőt a vele érintkezésbe került közkatonák szidják a fejedelmet és azt mondják, semmi kedvük őt szolgálni. (Nem tudta, hogy ezt a fejedelem utasítására mondták!)⁸⁹ Ily módon jelentése nyomán a császári udvarban azt a következtetést vonták le, hogy Bethlen nem készül támadásra, csak fenyegetőzik azzal. Ezt oly mértékben el is hitték, hogy még akkor sem tettek védelmi előkészületeket, amikor a fejedelem már Felső-Magyarországra vezette az erdélyi hadat! Igaz, hogy színleg egyezkedési tárgyalásokat kezdett Besztercebányán és mindenütt azt hirdette, nem akar támadólag fellépni. Közben csapatai felfejlődtek — jóformán az ellenség szeme láttára — és átlépve a királyi Magyarország békekötésben megvont határát, a morvaországi Hodolin városáig törtek előre szinte akadály nélkül. Itt körülzárták a készületlen császári sereget, amelynek fővezére, gróf Montenegro tábornagy volt.

A támadó sereg hátát Perényi Ferenc, az új kassai főkapitány biztosította esetleges váratlan lengyel támadás ellen. Perényi október 10-i levelében megdicsérte a bártfai tanácsot, amiért az a lengyelországi hírekei jelentette neki. *„Kegyelmeteket azért mostan is kérjük, sőt ugyan parancsoljuk is, hogy Kegyelmetek ismét mindjárt az ő felsege (ti Bethlen) parancsolatja szerint Lengyelországba bizonyos emberét bocsássa, hogy ha valami gonosz szándékokat látnak az lengyelek-*

⁸⁸ Lásd pl. *Pázmány Péter* 1623. március 16-i levele II. Ferdinándhoz. Eszterházy Miklós Magyarország nádora. II. k. 17–18. o.

⁸⁹ *Gál Péter* 1623 júniusában kelt jelentése Eszterházy Miklóshoz. EOE. VIII. k. 138–143. o.

nek, mindjárt adja értésünkre, hogy így én is kegyelmeteknek lehessenek jó akarattal.”⁹⁰

A nyugati hírszerzés és elhárítás irányítását most is közvetlenül személyesen Bethlen végezte. Novemberben a hodolini táborból közölte szövetségeseivel Illésházy Gáspárral: „Egy csatát (hírszerző-felderítő katonai egységet) bocsátottam Olmucz felé avégre, hogy hírt érthessünk az lengyel segítség jövelele felől, mivel az ellenség magát biztatja. Az vitézek Olmuczon fellyül szintén a sléziai határig az havas aljáig mentenek, de sohul semmi olyan derekas embert nem kaphattak, kitől bizonyost érthettek volna, mivel az pogánság rablása elől mindenütt elfutott az ország népe, hanem valami paraszt emberek beszéllettek... de bizonyost nem mondhattak azok is hallomásnál egyebet. Kegyelmed közelebb lévén Olmuczhoz talán bizonyosbat érthet és engemet tudósítani el nem mulatja. Én is újabb csatát bocsátok oda, ha mit érthetnék felőlök, akarnám.”⁹¹

A kedvezőtlenül fordult nemzetközi erőviszonyok a kiváló hírszerzésen és elhárításon alapuló eredményes hadjárat ellenére sem eredményezték a fejedelem célkitűzéseinek megvalósulását. Bethlen ismét kénytelen volt kompromisszumos békét kötni, amelyet azonban most sem tartott véglegesnek, s bízott a kilátások megjavulásában. Közben a császári hadvezetést állandó bizonytalanságban tartotta tervei, erőviszonyai felől. Réz András, Rákóczi György tisztviselője jelentette többek között 1625 nyarán gazdájának Szakolcáról:

„Ide fölötte igen tartanak az erdéli fejedelemtül, valahol elmegyén ember, mindütt csak arról tudakoznak, ha sok hada lehet-é (ti. Bethlennek) s én ha mondom, hogy semmi hadat nem hallottam, csudásnak tetszik nekiek.”⁹²

A Bethlen elleni császári hírszerzést a fejedelem régi személyes ellensége, Eszterházy Miklós nádor irányította. Áprilisban Eszterházy kémei azt jelentették, hogy Bethlen pünkösöd után támadásra indul, mire a nádor már április végén mozgósítást rendelt el.⁹³ Május végén a konstantinápolyi császári követ is jelentette Ferdinándnak, hogy a kapott bizalmas értesülések szerint Bethlen aratás után 30—40 000 katonával a királyi területre támad, s számítani lehet rá, hogy sok prédára váró török katona is csatlakozik majd hozzá.⁹⁴

A portai követ jelentése a támadási szándékot és időpontot illetően pontos volt, de a létszámok terén ismét téves értesülések tapasztalhatók. A fejedelem diplomáciai szolgálata élénken tevékenykedett Nyugat-Európában 1625—1626-ban is, s nagy koalíciós támadást készített elő a Habsburg-blokk ellen. Szövetségesei — a dán király serege, valamint Mansfeld hadvezér angol zsoldon tartott katonasága azonban vereséget szenvedtek még Bethlen megindulása előtt. *Így, amikor a*

⁹⁰ Perényi Ferenc 1623. október 10-i levele Bártfa tanácsához. Bártfa, Városi Levéltár.

⁹¹ Bethlen 1623. november 10-i levele Illésházy Gáspárhoz. MTT. XVIII. k. 58—59. o.

⁹² Lásd többek között *Gindely*: Okmánytár... 361—362. o.; Réz András idézett jelentése: TT. 1894. 675—676. o.

⁹³ Lásd *Jászay*: Tudománytár. 1837. IV. 176. o., továbbá Lőcse, Szepes vármegye Levéltára, Fasc. III. n. 177., 180.

⁹⁴ Eszterházy Miklós Magyarország nádora. II. k. 289., 293—294. o.

fejedelem 1626 szeptemberében az előzetes megegyezések szerint támadásba lendült, ismét egyedül került szembe az ellenséggel. Csupán Mansfeld vert serege csatlakozott hozzá, amely az egyesülés végett Magyarországra jött, vagy pontosabban menekült az őt üldöző, Wallenstein császári tábornagy által vezetett hadsereg elől, s mintegy 16—18 000 főnyi, nem nagy harcértékű török sereg, Murtéza budai pasa parancsnoksága alatt.

A fejedelem augusztus 19-i levelében értesítette régi szövetségesét Illésházy Gáspár Trencsén megyei nagybirtokost, hogy most érkezett meg Gyulafahérvárra bizalmi embere Mansfeld seregétől. Fel kell vennie a harcot a császári sereggel, mert ha teljes győzelmet aratnak azok, ugyanazt teszik a magyarokkal, amit a csehekkel cselekedtek. Kérte Illésházyt, hogy e levél vivőjét juttassa el Mansfeldhez álruhában.

„Ha különben nem lehetne is, csak valami olá (pontosabban szlovák pásztor) habitusban, haját, szakállát azokhoz aptáltatván és igen meghitt jó kalauz emberit rendelvén melléje, valami ösvényeken vigyék által, kiknek fáradságokért száz avagy annál több forintot (összehasonlításként: egy gyalogos katona havi zsoldja amiből megélt 2 forint volt!) is adasson Kegyelmed, kit mindjárt refundáltatunk Kegyelmednek.”

Ismételten felhívta Illésházy figyelmét arra is, hogy „minden oda való állapotok és császár tisztviselőinek magok viselése felől, hogy minket tudósítson gyakorta, kegyelmesen kívánjuk”.⁹⁵

A fejedelem hírszolgálatát azonban komoly veszteség érte, mert — amint arról Eszterházy Miklós leveléből értesülünk — elfogják egy fontos kémjét, „kinél nagyon sok titkos levelek is voltak”.⁹⁶ A hírszerző elfogása azt eredményezte, hogy Bethlen csak augusztus 16-án kapott biztos értesüléseket szövetségeseinek közeledéséről, s így csak elkésve, augusztus 17-én rendelt el mozgósítást hadainak. Augusztus végén részletes hírszerzési utasítást küldött Illésházy Gáspárnak, az ellenség szándékainak és erejének felderítésére. Ennek módozatát a következőképpen ajánlotta:

— Illésházy a nádorhoz „meghitt embereit bocsássa, panaszkodván neki az ellenségnek (Mansfeld seregének) Slézia szélébe való érkezése felől, sőt úgy érti közhírrrel, hogy az mi hadainknak is előjárója 6000 lovas (a valóságban kb. a fele!) útban vannak..., kik ha Trencsén vármegyében jönnek ellenek való állásra az vármegye elégtelen, várakban kellek szorulni előttük, de ha ellenségesen kezdi parancsolni, hogy viselje az vármegye ellenére magát, nem lévén ő Felségének (ti a császárnak) oly presidiumja mellettek, kivel resistálhassanak, valahol kit kaphatnak, levágják és az egész vármegyét hamuvá teszik: mit kellek cselekedni Kegyelmeteknek érteni kívánja tőle (ti. a nádortól).”

Ugyanilyen követséggel Bécsben is bocsásson Kegyelmed de igen igaz emberét, interim azoknak szemek, füliük és jó okosságuk cum

95 MTT. XXVII. k. 86—87. o.

96 Eszterházy Miklós 1626. augusztus 22-i levele Nyáry Krisztinához. TT. 1901. évf. 382. o.

magna industria legyen, minden odavaló állapotoknak ügyekezzenek végére menni és valamit érthet kegyelmed, minket in rerum veritate tudósítson szüntelen.

Az felküldést pedig minden héten egyszer egyszer el ne mulassza Kegyelmed, újabb-újabb hírrel értetvén őket az ellenségnek (ti. Mansfeld hadának) állapotja felől. Ezt ha cselekedni Kelmed, amoda is statisfaciet s mi nekünk is segíthet az igaz informatiokkal.”

Néhány nappal később Bethlen táborából egy K. K. fedőnév alatt író ismeretlen egyén szólította fel Illésházyt a hírközlésre, megnevezve annak útját-módját is: „Ha mi hírei vannak Nagyságodnak Bécs felől, Sléziából, Morvából és egyéb helyekről, szüntelenül tudósítsa Nagyságod állapotjok felől ő Felségét (ti. Bethlent). Morvából Zierotin (a már korábban említett emigráns főúr), Sléziából Szunyogh Gáspár által. *Palatinus actáit Eszterhás Gábor által értheti...* a postákra kik Lengyelországban jönnek mennek vigyáztasson titkon.”⁹⁸

Szeptember közepén Bethlen ismételtén kérte a folyamatos hírszerzést Illésházytól, megjegyezve: „Kegyelmednek édes öcsénk abban jó műdja vagyon, hogy minket gyakorta tudósítson az állapotokról, mert emberei jöhetnek-mehetnek az táborban (ti. a császári táborban) is, ha okosodik Morvában Sléziában az szerént.” A híreket most Véglesbe küldje Pogrányi Györgyhöz, aki majd eljuttatja azokat a leg-rövidebb úton a fejedelemhez. Amint előbbre nyomulnak, meg fogja írni kinek küldje a jelentéseket.⁹⁹

Å hírhalózatban azonban újabb fennakadások keletkeztek, mert Bethlen még szeptember 25-én sem tudta, hol tartózkodnak szövetségesei! E napon arra kérte Illésházyt, küldje hírszerzőjét Troppauba a dán király főkapitányához Bethlen levelével. Közben vigyázzon az ellenség aktáira „bizonyos emberit bocsátván közjük valami praetextussal”.¹⁰⁰

Az összeköttetést Mansfeld hadával nem sikerült idejében megteremteni, így Bethlen szeptember utolsó napjaiban nélkülük, az utolsó pillanatban csatlakozó török segélyerővel került szembe Wallenstein erős seregével Drégelypalánknál. A váratlan találkozás először életében készületlenül érte Bethlent. Most sem vesztette el azonban a fejét, hanem félrevezetve az ellenséget, egy éjszakára fegyverszünetet kötött vele, s ez alatt észrevétlenül elszakadt a császári seregtől. A hadtápl bázisától távol került császáriak nem merték követni őt kelet felé, hanem maguk is visszavonultak nyugati irányba. Így Bethlen megszabadult az általa is biztosnak vélt vereségtől, s miután Mansfeld serege csatlakozott hozzá, maga lépett fel támadólag a császáriakkal szemben, akiket lassú, fárasztó, fogyasztó harcban kiszorította az ország területéről.

Nyugati szövetségeseitől cserben hagyva kénytelen volt ismét békét

⁹⁷ Bethlen 1626. augusztus 26-i és 29-i levele Illésházy Gáspárhoz. MTT. XXVII. k. 88–91. o.

⁹⁸ K. K. 1626. augusztus 30-i levele Illésházy Gáspárhoz. Nyitra, Illésházy cs. lt. corresp. 37. sz.

⁹⁹ MTT. XXVII. k. 93. o.

¹⁰⁰ Gindely: Okmánytár... 419. o., továbbá MTT. XXVII. k. 96. o.

kötni. Élete hátralevő éveiben Oroszországgal szövetkezve egy nagy kelet-európai koalíció összehozásán fáradozott. Tervei megvalósulása előtt, 49 éves korában, 1629-ben szólította ki az élők sorából a váratlan halál.

*

Bethlen Gábor korának kiemelkedő képességű politikusa és uralkodója volt. A magyar és európai történelem oly nagy alakja, akiben szerencsésen egyesült a kiváló diplomata, a kiváló hadszervezővel és hadvezérrel. A kortárs Kemény János följegyzése szerint Bethlen a katonai pályát szerette legjobban.

„Ez nagyemlékezetű Bethlen Gábor — írja — igen martialis ember vala, kitől hallottam mondatni: hogy csak volna más ki procurálná az hadak fizetését, s derék hadaknak egyben szerzését s újítását, profontolását, egyébiránt az *hadviselést abban való minden molestiákkal örömet felvenné* és soha honnyában lakni békességben nem kívánna, hanem hadakozásban töltené egész életét. Nagy gyönyörúsége volt hadainak mustrálásiban, rendeléseiben, az jó vitézlő emberekben.”

A kortársait élesen bíráló Kemény János Bethlen Gábort olyan nagy fejedelemnek értékelte, „kihez hasonló magyar Mátyás királytól fogva és István királyon kívül nem hallatott, nem is remélhetni”. S ő, aki szintén gazdag életművet hagyott maga után a magyar történelemben, így zárta „Önéletírás”-ában a Bethlen Gáborral foglalkozó részt:

„Ez nagy fejedelemnek mind magában levő virtusokat, s mind viselt nagy dolgait csak leírni is, avagy meggondolni is sok és dicséretet érdemlő dolog volna...”¹⁰¹

Életművének, államférfiúi és hadvezéri tevékenységének természetesen csak egyik része volt a hírszerzés és elhárítás megszervezése és irányítása több mint másfél évtizeden keresztül. Noha a gazdasági eszközök korlátai általában rányomták bélyegüket Bethlen tevékenységére, *hírszerzése és elhárítása a korabeli Európa fölöttébb hatékony ilyen jellegű szervezetei közé tartozott*. Ha ennek okait kutatjuk, több körülményt kell figyelembe vennünk. Mindenekelőtt azt, hogy Bethlen felismerve a történelmi szükségszerűséget — pénzt, fáradságot nem kímélve —, igyekezett a lehető legtökéletesebb hírszerző és elhárító szervezetet létrehozni. Ugyanakkor titoktartó természete, nagy emberismerete, politikai éleslátása, rendkívül fejlett diplomáciai érzéke fölöttébb alkalmassá tette személyét a hírszerző és elhárító szolgálat megszervezésére és vezetésére. A fejedelem titoktartó szokásait sokan a kortársak közül ravaszsággal, fondorlatos természettel magyarálták. Az kétségtelen tény, hogy a fejedelem talán egyetlen kortársát sem avatta be teljesen terveibe. Még a hozzá legközelebb állók is inkább csak részleteket ismertek messzemenő politikai célkitűzéseiből, elgondolásából. Ma már nehéz lenne pontosan kibogozni, hogy ebben a titkolózásban mennyi volt a föltétlenül szükséges óvatosság és meny-

101 Kemény János: Önéletírása és válogatott levelei, Budapest, 1959., 149–151. o.

nyi a már szükségtelen, eltúlzott bizalmatlanság. Annyi kétségtelen tény, hogy mindkettő szerepet játszott. Az alapvető ok azonban az volt, hogy Bethlen nagy terveihez viszonyítva mindig olyan csekély erőforrásokkal rendelkezett, ami már önmagában is a legszigorúbb titoktartást, a való helyzet állandó kódosítását követelte meg tőle. Rá volt kényszerülve, hogy szövetségest és ellenséget egyaránt félrevezessen katonai potenciálját és terveit illetően. Előbbit azért, hogy merjen rátámaszkodni, merjen bízni benne, utóbbit pedig, hogy tartson tőle. A katonai és politikai erőviszonyok pontos ismeretét a fejedelem kizárólag saját számára tartotta fenn. Tulajdonképpen korának általános diplomáciai szokásait követte ebben is, csak erőforrásainak csekély volta fokozottabb mértékben ráutalt e módszer igénybevételére, mint gazdagabb, hatalmasabb uralkodó kortársait.

Bethlen helyzete sohasem volt olyan kedvező, hogy nyílt kártyákkal játszhatott volna. Különben a korszellem, ha szavakban elítélte is a politikai fondorlatok alkalmazását, a valóságban a politika sarkkövévé tette a rosszhiszemű ígéretést, barát és ellenség tudatos félrevezetését. Bethlen kiváltképpen mesterien alkalmazta ezeket a módszereket, ami módfelett nagy haragot váltott ki ellenségeiből.

A fejedelem nemcsak a hírszerző szolgálat megszervezésében vett részt személyesen, hanem a híryanag feldolgozásában is. A beérkezett értesüléseket minőségileg osztályozta. Egyik levelében például azt olvashatjuk, kihallgatott egy elfogott császári közkatonát, aki ugyan sokat beszélt, „... *de afféle közönséges vitélő rend között nem lehet semmi igaz hír, kin valamit építhetne ember*”.¹⁰² A beérkezett híreket bemetszette, egyeztette, többször ellenőrizte, s csak azután tekintette hitelesnek. Még így sem sikerült minden esetben pontos helyzetképet nyernie, mert némely hírszerzőjének képzetlensége, kényelmessége vagy tudatos hazugsága sok pontatlan adat birtokába juttatta. A hírek következetes ellenőrzése, több oldalú bemetszése azonban megóvta az irreális helyzetmegítélésektől, illetve lehetővé tette a korrigálást, s ennek eredményeként hadserege nem is szenvedett vereséget az ellenségtől abban az időben sem, amikor a Habsburgok és szövetségeseik leverték a cseh felkelést és diadalmaskodtak egész Európában.

Ha részleteiben vizsgáljuk a fejedelem hírszerző és elhárító szolgálatának tevékenységét, megállapíthatjuk, hogy azt a mennyiségi és minőségi munka helyes összhangjában kialakítására irányuló törekvés jellemezte. A négysikű hírszerző és elhárító szolgálat emberei nagy mennyiségű értesülést juttattak el Bethlenhez Londontól Moszkváig, a svéd királyi udvartól a szultáni udvarig terjedő hatalmas területről. E jelentős része szóbeszédén alapuló értesülés volt, vagy éppenséggel dezinformatív célzattal terjesztett adat, amelyeket ki kellett szűrni ahhoz, hogy pontos helyzetkép alakulhasson ki. Ezt a fejedelem azáltal érte el, hogy minőségileg osztályozta a hírszerzők személyét szaktudás, politikai meggyőződés és egyéb szempontok alapján. Az kétségtelen tény, hogy Bethlen hírszerzői titokban végzett életveszélyes mun-

kájukkal nagymértékben hozzájárultak a fejedelem politikai és katonai eredményeihez, ahhoz, hogy Bethlen Gábort ma is méltán Erdély legnagyobb fejedelmének értékeljük — Kemény János szavai szerint — „mind két hatalmas császárokat (ti. a Habsburg uralkodót és a török szultánt) *in aequilibrio tartja vele magához és hazájához, egyebek rettegik vala: az magyar nemzetet elhíresítette vala*”.¹⁰³

Valóban, Bethlen Gábor háborúi jelentős mértékben befolyásolták nemcsak Magyarország és Erdély sorsának alakulását, hanem a harmincéves háború első két szakaszáét is. Sőt, bizonyos időszakokban a fejedelem hadserege katonai súlyánál és harcértékénél nagyobb szerepet játszott az európai méretű küzdelemben. Főként akkor, amikor szinte egyedül folytatta a harcot Európában a diadalmaskodó Habsburgok ellen, ezzel lekötötte erőiket, s harcával ébren tartotta a fegyveres ellenállás lángját a legnagyobb Habsburg diadalok idejében is.

ЛАСЛО НАДЬ:

РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНАЯ СЛУЖБА И КОНТРРАЗВЕДКА ГАБОРА БЕТЛЕНА

Резюме

Предпосылкой военных успехов Габора Бетлена было то, что князь планировал свои военные походы, располагая достаточно широким кругом данных, по сравнению с общим уровнем знаний того времени. Он располагал точными знаниями о местности сосредоточения войск, о возможном театре военных действий, о мощи и намерениях противника. Приобретение необходимых для этого данных, естественно, становилось возможным лишь благодаря тому, что Бетлен располагал отличной разведывательной службой, агентурной разведкой и контрразведкой. Прилагая большие усилия, не считаясь с материальными затратами, он организовал в повышенной мере необходимость для маленькой Трансильвании разведывательную службу, с такой же тщательностью следил он и за тем, чтобы по возможности сорвать успех намерений противника, преследовавших те же цели.

Разведслужба и агентурная разведка Бетлена основывалась на разведывательной службе князя, а также на постоянной или периодической службе разведки городов, комитатов, а также некоторых более могущественных вельмож, и кроме того на деятельности по «захвату языка» боевых разведывательных отрядов, организуемых во время войны. Передача сведений обычно проводилась по «почте», разведчикам была известна тайнопись, и они пользовались шрифтами.

В то же время Бетлен прилагал все усилия для того, чтобы свои планы и силу своих войск держать в тайне перед противником. В интересах этого он мастерски применял дезинформацию, преподносил разведывательной службе противника ложные сведения, сознательно дезориентирующие данные. Наряду с ловким ведением дезинформационной деятельности он самым строжайшим образом следил за сохранением тайны, и соблюдение военной тайны он строго требовал также и от своих подчиненных командиров. Когда он не готовился к наступлению, то через своих подставных людей, распространял слухи о военных приготовлениях, когда же в действительности готовился к военному походу, то повсюду оглашал свои мирные намерения. Армия, которая вела боевые действия с широким применением военных «фортелей», успешно выступала против армий Габсбургов и их союзников, и обеспе-

103 Kemény J.: i. m. 149—150. o.

чила почетное место как для себя, так и для своего небольшого государства в первом крупном военном столкновении общеевропейского масштаба — в тридцатилетней войне.

LÁSZLÓ NAGY:

DER KUNDSCHAFTER- UND ABWEHRDIENST GÁBOR BETHLENS

Resümee

Eine Vorbedingung der Erfolge Gábor Bethlens war, daß er bezüglich des allgemeinen Niveaus der damaligen Kenntnisse seine Kriegszüge im Besitze ausgedehnter Datenmengen plante. Er hatte genaue Kenntnis über das Terrain des Aufmarschgebietes, über den möglichen Kriegsschauplatz, über Stärke und Absichten des Feindes. Die Beschaffung der bezüglichen Kenntnisse war natürlich nur möglich, wenn Bethlen über einen ausgezeichneten Aufklärungs-, Kundschafter- und Abwehrdienst verfügte. Mit großer Mühe, keine Kosten scheuend hat er seinen Nachrichtendienst, der für das kleine Siebenbürgen in gesteigertem Maße notwendig war, ausgebaut; mit ähnlicher Sorgfalt war er darauf bedacht, die ähnlichen Absichten des Feindes zu vereiteln.

Das Aufklärungs- und Nachrichtennetz Bethlens fußte auf dem Nachrichtendienst des Fürsten, der Städte, der Komitate, sowie dem ständigen oder gelegentlichen Nachrichtendienst einiger mächtigerer Großgrundbesitzer, weiterhin im Kriegsfall der Kundschafterabteilungen. Die Nachrichten wurden im allgemeinen „per Post“ weitergegeben, die Geheimschrift war bekannt und wurde auch gebraucht.

Zu gleicher Zeit unternahm Bethlen alles, damit seine Pläne, die Stärke seiner Truppen dem Feinde verborgen bleiben. In diesem Sinne hat er die Desinformation, die Versorgung des feindlichen Nachrichtendienstes mit Gerüchten, absichtlich irreführenden Daten meisterhaft angewandt. Parallel mit der geschickten Desinformationstätigkeit achtete er strengstens auf Geheimhaltung und forderte auch von seinen Unterführern unnachsichtlich die Geheimhaltung der Kriegsgeheimnisse. Wenn er keinen Angriff beabsichtigte, ließ er durch seine Leute Nachrichten über Kriegsvorbereitungen in Umlauf bringen, und wenn er einen Kriegszug vorbereitete, verkündete er seinen Friedenswillen. Mit seiner, „Kriegslisten“ reichlich anwendenden Kriegsführung trat sein Heer den Armeen der Habsburger und ihrer Verbündeten mit Erfolg entgegen und sicherte sich selbst, sowie seinem kleinen Lande in dem ersten großen europäischen Konflikt, im Dreißigjährigen Kriege einen ehrenhaften Platz.